

Jan van Lieshout

Het Hannibal spiel

Het sinistere spel tijdens de Tweede Wereldoorlog
van de contraspionagedienst der *Kriegsmarine*,
dat leidde tot de ondergang van een
Nederlands-Belgische verzetsdrieëenheid

VAN HOLKEMA & WARENDORF • BUSSUM

"Uit het zuiden geen nieuws."

Onder deze met ironie geladen titel verscheen in het voorjaar van 1977 in het 'Limburgs Dagblad' van de hand van de journalist Jan van Lieshout een serie reportages over de illegaliteit tijdens de Tweede Wereldoorlog, met name de ondergrondse activiteiten in het zuiden. Een artikelenreeks die niet alleen de aandacht trok van een groot lezerspubliek, maar tevens van radio (AVRO) en televisie (KRO). Van Lieshout, die werd geboren op 3 februari 1939 en de bezettingstijd dus als kleuter meemaakte, toonde in deze verhandelingen overtuigend aan, dat het Limburgse verzet de aandacht die het verdient in feite nimmer heeft gekregen, noch van degenen die tijdens de oorlogsjaren koningin Wilhelmina in Engeland moesten rapporteren, noch van de gerenommeerde geschiedschrijvers later.

Het is de bijzondere verdienste van Van Lieshout – die stamt uit het Brabantse Asten, maar woont en werkt in onze zuidelijkste provincie – dat hij er als eerste in slaagde het veel omvattende illegale werk in Limburg in het juiste klare licht te brengen, de ingewikkelde geschiedenis van de hulp aan joden, piloten en ontsnapte gevangenen te ontrafelen. Hulp, welke werd verleend door 'gewone' mensen, wars van avontuur, die simpelweg handelden uit naastenliefde – hulp, waarop de Duitse onderdrukkers reageerden met gevangenschappen en vuurpelotons, concentratiekampen en gaskamers. Op journalistiek en historisch verantwoorde wijze rekende Van Lieshout af met in de loop der jaren door mondelinge overlevering ontstane legendevorming en foutieve fictie, en deed hij het diabolische *Hannibalspiel* van de Duitsers uitvoerig uit de doeken. Geen enkele overlevende van de Nederlands-Belgische verzetsdrieëenheid heeft ooit geweten hoe de coalitie tot stand kwam en dat er zovele vertakkingen waren. "Pas door de recente krantepublikaties zijn me veel dingen duidelijk geworden," zo stelde mgr. Hubert Gielen, vicaris-generaal van het bisdom Luik, die destijds als kapelaan in Rocourt tot de illegale organisatie behoorde.

De taak die Jan van Lieshout zich stelde was bepaald geen sinecure. Geschreven bronnen stonden hem nauwelijks ter beschikking, belangrijke getuigen bleken niet zelden inmiddels te zijn gestorven, of overleden juist in de tijd van het even moeizame als nauwgezette onderzoek. Honderden interviews, talrijke dossiers, kilometers geluidsband en schier eindeloze (vaak nachtelijke) uren moest hij ten grondslag leggen aan zijn uiteindelijke arbeid: niet minder dan tweeëntachtig reportages die zouden uitkristalliseren tot dit belangwekkende boek.

en de boerderij te doen. Net als ma.”

* * *

Amper was Eijsden bekomen van de schrik die de arrestaties hadden losgeslagen, toen een tweede golf van aanhoudingen onder de burgerij angst en ontzetting zaaide.

Het was 5 november 1942. Om zes uur 's morgens had Jean Arpots de *Streckenwacht* op het baanvak Moelingen-Oost-Maarland overgenomen. Om half zeven at hij op wachtpost 26 zijn boterham op. De schaftpauze was nog niet ten einde toen zijn vader en twee SD'ers het spoorweghuisje binnenstapten. Jean moest mee naar het kapucijnenklooster. Ook Jef Partouns en Jef Reintjens werden daarheen gebracht.

Duitsers hielden aan de kloosterpoort de wacht. Ze lieten er niemand in of uit. Anna Wolfs liet zich echter niet vermurwen. „Ik moet noonk pater hebben,” duwde ze de Duitsers aan de kant. Ze wilde missen bestellen.

De kapucijnen—drie broeders en drie paters—moesten eveneens mee naar Maastricht. Ze mochten nog ontbijten. Ook de drie spoorwegspionnen kregen een kom zwarte koffie en een homp brood. De kapucijnen brokkelden het brood in de koffie en slurpten de doorweekte brokken met een houten lepel naar binnen.

Na het ontbijt kregen allen de handboeien om. In overvalwagens werden de geestelijken en spoorwegspionnen overgebracht naar het franciscanenklooster aan de Tongerseweg in Maastricht. Later op de dag kreeg père Jean Damacène toestemming de gewijde hosties in veiligheid te brengen. Toen de Duitsers hem vroegen waar hij met de Heer was gebleven, gebaarde de gardiaan dat hij de hosties had doorgeslikt. „*Der Pater hat den lieben Herr Gott aufgefressen,*” spotten ze. Het klooster werd verzegeld en onder Duits beheer geplaatst.

* * *

Eveneens op 5 november werden in Maastricht ingesloten Adèle en Hélène Schoenmaeckers uit Amby en Elisabeth gravin de Liedekerke de Pailhe-de Lichtervelde. Wederom zat een gezin zonder ouders. De gravin smeekte Richard Nitsch te bevorderen dat haar schoonmoeder zich over het gezin zou mogen ontfermen. Het was voor Marie gravin de Liedekerke-de Geloës niet moeilijk de vereiste papieren te bemachtigen. Ze kon aantonen dat ze in Eijsden bezittingen had. In Visé werd ze echter tegengehouden. De naam De Liedekerke stond geregistreerd. Ze mocht niet door naar Eijsden, waar het personeel op het kasteel zich liefdevol over de vijf kinderen had ontfermd.

Eijsden gruwde. Twee gezinnen zonder ouders. Een kasteel zonder kasteelheer en kasteelvrouwe. Een klooster zonder paters en broeders. Een gemeentehuis zonder secretaris.

* * *

Voor verhoor moesten de arrestanten van het franciscanenklooster aan de Tongerseweg in Maastricht naar het SD-bureau aan de Wilhelminasingel. Vrijwel elk verhoor begon met een gewetensonderzoek in een donker hok, waar men niet rechtop kon staan. Geboeid werd de arrestant voorgeleid. Richard Nitsch, de ondercommandant van de SD in Maastricht, leidde de verhoren. Max Strobl had hem opgedragen „de zaak te bewerken”.

De *Sachbearbeiter* begon gewoonlijk op poeslieve toon. Maar wee, als de schouders te vaak werden opgehaald! Dan sloeg Nitsch met de vuist op tafel of met de platte hand recht in het gezicht. Ook zijn medewerkers probeerden met slaan en schoppen de arrestanten week en willig te maken.

Er was voor die van Eijsden geen ontkennen aan. De Duitsers wisten alles. Triomfantelijk haalde Nitsch uit zijn bureaulade roze velletjes, die uit *Het Dagboek van een Bloedhond* leken gescheurd. De vellen bevatten precieze plannen en plekken en compromitterende citaten compleet met bron en brein.

„Zo wist Nitsch precies met welke jongens wij op de hoek van het Stationsplein en de Prins Hendrikstraat hadden gespioneerd,” aldus Jef Reintjens. „Ook wist hij van de plannen om de spoorweg tussen Eijsden en Moelingen op te blazen.”

Geraffineerd werden de arrestanten tegen elkaar uitgespeeld. Ook werden de jongeren geconfronteerd met de ouderen, die murw waren geslagen of volstrekt apathisch bleken na een *Dauervernehmung*: een onafgebroken verhoor van dagen. Een geijkt middel dat werd gebruikt om de psychische weerstand te breken.

„Eenmaal werd ik met de graaf geconfronteerd,” aldus Jan Smeets. „Wezenloos zat hij in een hoekje voor zich uit te staren. Armen omhoog. Met in de handen een stapeltje boeken. Zodra hij een boek liet vallen, werd hij geslagen en getrapt. ‘Als je de waarheid spreekt, mag hij opstaan,’ probeerden de Duitsers mij aan het praten te krijgen.”

„Bij terugkeer in onze cel hielden we elkaar op de hoogte via verwarmingsbuizen of onder de deur,” aldus Jef Reintjens. „Wie werd betrapt moest vasten. Meestal hoorde je de SS'ers komen. Hun laarzen maakten op de planken vloer veel lawaai. Anderen echter controleerden op kousevoeten. Die konden je verrassen.

Ook werd informatie uitgewisseld op vloeitjes of op wikkels, die om WC-papier zaten. Bij het legen van de kibelton of bij het luchten in de kloostergangen gingen die bliksemsnel in andere handen over.

Tijdens het luchten was het toegestaan vijf minuten te roken. In die vijf minuten rookte je drie sigaretten. De derde hield je in de handpalm geklemd, waardoor je in de cel nog wat had.

Onder het luchten werden de cellen gecontroleerd. Bij een van die controles ontdekten de Duitsers de tekst, die Dick Sleuwenhoek op de muur had geklad: *Gott strafe Deutschland*. Gedurende vijf minuten werd Dick door de cel getrapt.” (‘Dick’ was in Eijsden de roepnaam van douanier Dirk Sleuwenhoek.)

„Voor een trap hoefde je niet veel te doen. In kwellen waren de Duitsers meesters. Wie iets misdeed raakte een beddeplank kwijt. Het gevolg was dat we spoedig op de grond sliepen,” aldus Jef Reintjens.

Tijdens de verhoren vielen voortdurend de namen van Arthur Renkin en 'Van der Maas'. Naarmate bekentenissen vorderden werd het de Duitsers steeds duidelijker dat ze de belangrijkste kopstukken van de verzetscoalitie hadden laten schieten. 'Bob de Goede' en 'Oncle Max' kregen de schuld. Vergeefs probeerden ze het dochttertje van Renkin in een valstrik te lokken. Ze dienden zich aan als vrienden van haar vader. Hij was in gevaar. Om hem te waarschuwen stelden ze Jeannine voor zijn schuiladressen na te lopen. Ook probeerden ze telefonisch namen van medewerkers te ontfutselen. Ze belden zo vaak en op zulke ongelegen tijdstippen, dat Jeannine bang werd en voortaan bij de burens sliep.

Voorts belden 'Bob de Goede' en 'Oncle Max' in Rocourt de zoon van Christiane Derenne voor het adres van Renkin. Marguerite Lamazière, die op de jongen paste, poeierde de *V-Männer* af.

Tevergeefs speurden 'Bob de Goede' en 'Oncle Max' naar Thérèse Grandjean, de koerierster van Renkin.

Bij een huiszoeking in Eijsden vonden de Duitsers een brief en een envelop, die was geadresseerd aan Nic Erkens.

Erkens? Was hij misschien de mysterieuze 'Van der Maas'?

Er hoefde niet te worden gemarteld om dat bevestigd te krijgen. Richard Nitsch stelde vast dat Nic Erkens in Maastricht was geboren en in Luik woonachtig was.

Dagen postte 'Bob de Goede' bij het woonhuis van Nic Erkens aan de Quay Godfroid Kurth in Luik. Zelfs Marie-Thérèse en Michaël viel het op dat er de godganselijke dag een kleine, donker uitzierende man flaneerde over de kade langs de Coronmeuse. Met argusogen monsterde de *V-Mann* elke bezoeker die op nummer 9 aanbelde. Wie echter niet kwam opdagen—Nic Erkens.

Richard Nitsch zag meer heil in de arrestatie van 'zus' Van Bochove, in Rotterdam de koerierster van Erkens. *V-Mann* 'Karel van der Voort' was met haar uitgespeeld. Zelfs door 'Bob de Goede' te verraden had hij het adres van 'Van der Maas' niet kunnen achterhalen. Vast stond dat 'zus' het adres van haar baas had.

Op 10 november werd mevrouw Van Bochove gearresteerd in de school aan de Schiedamsesingel. Voor een verhoor werd ze overgebracht naar het SD-bureau aan de Heemraadsingel in Rotterdam.

Haar zoons werden van het werk gehaald. John was bij Verkade chef-administrateur, Bas administrateur bij de gemeente en Jan-Bastiaan bankwerker bij Wilton. Ze werden ingesloten op het politiebureau aan het Haagsche Veer.

Bep, de enige dochter van 'zus', die op de huishoudschool zat, werd 's middags thuis opgepikt. Drie SD'ers haalden alle kamers overhoop. Zelfs keken ze achter schilderijen. Boeken werden doorgebladerd, grammofonplaten gemonsterd. Johns foto's van rokend Rotterdam werden in beslag genomen.

De zenuwen van Bep rebelleerden toen de SD'ers een kast uithaalden, waarop een jodenster lag. Andermaal kreeg het meisje het te kwaad toen de Duitsers in de keuken alles overhoop haalden. Onder het schoenpoetsmandje lag het stempel, dat 'zus' gebruikte om persoonsbewijzen te vervalsen. Ook had ze daar-

onder de stamkaart en het persoonsbewijs van Nic Erkens verstoppt. Bep slaagde erin de stamkaart en het persoonsbewijs onder haar blouse te stoppen en door de WC te spoelen. Na de huiszoeking werd het meisje overgebracht naar het SD-bureau aan de Heemraadsingel. Ze deelde de kamer met een advocate, die geen stom woord zei.

Bep noch haar broers lieten iets los. Ze wisten dat moe in het verzet zat. Ze lichtte de kinderen in als ze voor Erkens naar Arnhem of Maastricht moest. De kinderen wisten precies hoe laat moe terug was. Telkens drukte ze hen op het hart met niemand over haar werk te spreken. Onder alle omstandigheden moesten ze volhouden van niets te weten.

Toen in augustus 1942 in de bossen bij Goirle vijf gijzelaars uit Haaren en St.-Michielsgestel werden gefusilleerd om de aanslag op een trein van de *Wehrmacht* te wreken, had de moeder haar kinderen gewaarschuwd dat haar zo iets ook kon overkomen, als ze zouden praten.

Na drie uur werd Bep vrijgelaten. Haar moeder en haar broers werden 's avonds overgebracht naar Maastricht, samen met Piet Hiele, die voor zijn schoonzuster de post van Erkens ontving, en Marinus Grasselier, die een joods gezin had helpen vluchten.

In het franciscanenklooster in Maastricht werd die avond ook reeds een cel gereserveerd voor Nic Erkens. Richard Nitsch vermoedde dat hij zich in Sittard bij zijn zusters ophield.

'Bob de Goede' was 's zondags met Nic Erkens in Arnhem geweest, waar ze logeerden in hotel Tivoli. Ze ontmoetten er Henny Vieregge en haar vriendin. 's Maandagsmorgens was Erkens naar Sittard vertrokken, rapporteerde de *V-Mann*.

Het was 11 november. Omstreeks half vier in de morgen werd er aan de Vijverweg 3 in Sittard aangebeld. Stephanie Erkens schrok wakker. Droomde ze? Nee. Opnieuw ging de bel en werd er ferm op de voordeur geklopt. Verschrikt stootte Stephanie haar zus wakker. Ook zij hoorde het gebons. „Duitsers!”

Eugenie vloog het bed uit om Nic te waarschuwen.

„Nic, de bel! Duitsers!”

Nic Erkens wist hoe laat het was. Hij was klaar wakker.

„Niet opendoen. Wacht tot ik me heb aangekleed,” hield hij het hoofd koel.

De Duitsers bleven bonzen en schreeuwen: „*Aufmachen. Aufmachen!*”

Tijd rekkend deden de gezusters Erkens samen de deur open. Prompt kregen ze een pistool onder de neus geduwd.

„Waarom moest dat zolang duren?” snauwde een van de SD'ers.

Stephanie en Eugenie Erkens hielden vol dat ze de bel niet eerder hadden gehoord.

Onderwijl was Nic van boven gekomen. De Duitsers hoefden niet te vragen wie hij was. Ze herkenden hem van de foto. Op zijn hoofd stond vijftienduizend gulden. Nic Erkens werd gefouilleerd, geboeid en in een overvalwagen geworpen. Alle kamers werden doorzocht. Boven werd gevoeld welke bedden beslapen waren geweest. Zelfs de log-stand van de radio werd genoteerd. Deze stond onschuldig op Hilversum. Na elke BBC-uitzending draaide Nic Erkens de knop

uit de verboden stand.

Slechts één man bleef bij de gezusters Erkens achter. Handig hield Eugenie hem aan de praat. Onderwijl wiste Stephanie sporen uit.

Later op de dag kwam Nitsch huiszoeking doen. Ondanks verscherpte bewaking zag Stephanie Erkens kans de kurk, waarin haar broer de codes bewaarde voor zijn spionageberichten, uit de broodtrommel te grissen en in het haardvuur te gooien. Nitsch, die de vlam in de haard zag opflakkeren, vroeg wat ze erin had gegooid.

„Niets,” antwoordde Stephanie zonder blikken of blozen. „Ik wilde alleen even kijken of de haard nog brandde.” Richard Nitsch liet ook Stephanie en Eugenie Erkens naar Maastricht overbrengen.

Voorts vorderde hij de arrestatie van de echtgenote van Nic Erkens in Luik. De *Geheime Feldpolizei* trof haar niet thuis. Bertha Hustinx was naar Maria Walpot. Aan de grens liet Bertha de kasteleinse roepen. Ook Maria Walpot had al enige tijd niets meer van de echtgenoot van Bertha gehoord. Ze beloofde Bertha Hustinx contact te zullen opnemen met haar schoonzusters in Sittard. Terwijl de vrouwen stonden te praten, reed er een overvalwagen van de SD voorbij.

Bij thuiskomst hoorde Bertha dat haar broer in een overvalwagen was afgevoerd. Háár hadden ze moeten hebben. In haar plaats hadden ze Jules Hustinx meegenomen.

‘Bob de Goede’ en een Duitser in uniform waren bij de kinderen achtergebleven. Tot vervelens hadden ze Marie-Thérèse en Michaël over ‘Van der Maas’ ondervraagd. De kinderen gaven geen krimp.

Bertha Hustinx deed die nacht geen oog dicht. Vooral niet daar ze wist dat in de antieke wastafel op de kamer, waar ‘Bob de Goede’ en de begeleidende Duitser logeerden, pistolen, degens en handgranaten lagen. Voorts had ze achter de spiegel, die op de schouw rustte, een zak met ontploffingspoeder verstopt.

Bertha dankte de Heer dat de ongewenste gasten de wapens en explosieven niet hadden gevonden. Met haar broer Jules die behouden terugkeerde, haastte Bertha zich na het vertrek van de slapers wapens en explosieven in een waterput te gooien. Het zou bij dat ene bezoek niet blijven, vreesde ze. Die vrees bleek gegrond. ’s Middags werd Bertha opgehaald. Nitsch doorzocht de woning en ondervroeg de kinderen. „Ze zijn goed geïnstrueerd,” capituleerde de SD’er.

* * *

Eveneens op 11 november werden in Maastricht de neven Robert Franquinet en Edgar Groutars gearresteerd. Edgar Groutars dreef in Maastricht een exclusieve confectie- en modeartikelenzaak; Robert Franquinet was schilder en schrijver. ‘Bob de Goede’ was hen op het spoor gekomen door de dankbrief, welke Yvonne Tonka had ontvangen van een halfjood, die Robert Franquinet en Edgar Groutars hadden helpen onderduiken.

Deze halfjood was ir. Willy Leek, een geboren en getogen Maastrichtenaar die in Twente een textielfabriek leidde. Toen hij dreigde te worden gedepor-

teerd, wendde hij zich tot Edgar Groutars en Robert Franquinet. Robert Franquinet zou kapelaan Louis van den Dungen uit Eijsden vragen de man te helpen; Edgar Groutars zou Nic Erkens in de arm nemen.

„Erkens kwam bij mij in de zaak,” aldus Edgar Groutars. „Aan zijn manchetknopen zag ik dat hij militair moest zijn geweest. Daarop stonden twee gekruiste kanonlopen. Erkens bevestigde dat hij officier was geweest en ontsnapte Franse krijgsgevangenen en piloten hielp repatriëren. Hij vroeg me te helpen met kleren en geld. De Smeetsen kwamen de kleren halen. Ook gaf ik hun geld,” aldus Edgar Groutars.

Robert Franquinet kende Louis van den Dungen van de door hem gehouden exposities. De geestelijke was een van de bewonderaars van zijn werken. „Ik wist dat hij een moedig kapelaan was. Hem vroeg ik Willy Leek te helpen. ‘Breng hem maar naar graaf De Liedekerke,’ adviseerde de kapelaan.

Willy Leek had de jodenster nog op toen hij in Maastricht aankwam. Ik rukte het insigne van zijn revers. Met z'n drieën reden we op de fiets naar Eijsden. René Bosch, de tweede vader van mijn vrouw, reed voorop. Ik volgde achter Willy Leek. Bij onraad zou Bosch remmen. In Heugem sprong de band van de fiets van Willy Leek. Ik vroeg de pastoor van Heugem een fiets te leen. Hij wilde zijn fiets niet geven, evenmin toen ik hem erop wees dat een mensenleven in gevaar was. Teneinde raad nam ik Willy Leek op het stuur en fietste zo naar Eijsden. In de Graaf de Geloeslaan werd hij door een heg getrokken. Hij overnachtte op het kasteel. De volgende morgen bracht Alphons Smeets hem de grens over en zette hem vervolgens in Visé op de trein. In Luik werd Willy Leek afgehaald door Yvonne Tonka. Ze voorzag hem van valse identiteitsbewijzen. In Brussel dook hij onder.”

Ofschoon Robert Franquinet en Edgar Groutars hun vriend met klem hadden ontraden hun te schrijven, stuurde Willy Leek Yvonne Tonka een dankbrief, waarin hij zijn helpers tevens om de toezending van een winterjas verzocht. Omdat ‘Bob de Goede’ toch naar Maastricht moest, gaf de kapster haar kostganger de brief mee.

Edgar Groutars hield vol dat hij de afzender niet kende. Ook Robert Franquinet ontkende ooit ene Willy Leek te hebben geholpen. Niettemin werd de brief beiden noodlottig. Richard Nitsch liet de schilder/schrijver en de winkelier van bed lichten. Verder werd in Eijsden kapelaan Louis van den Dungen gearresteerd.

Nog meer mensen kregen de handboeien om: Willie en Fien Zeekaf uit Maastricht. ‘Bob de Goede’ had gerapporteerd dat Nic Erkens en Alphons Smeets elkaar regelmatig ontmoetten in de lunchroom van de banketbakker aan de Hoge Brugstraat. De Duitsers wilden meer over deze ontmoetingen weten.

Tenslotte werd op 11 november 1942 Alphonse Dresen aangehouden, die in Maastricht chef-ladingmeester was bij de Nederlandse Spoorwegen. Fanatiek had hij voor graaf De Liedekerke boek gehouden van de Duitse treinen, die Maastricht passeerden. Voorts had hij Hélène Schoenmaeckers geholpen bij de opvang en het overbrengen van piloten en ontsnapte Franse krijgsgevangenen.

Na de arrestatie van Hélène Schoenmaeckers en Raphaël graaf de Liedekerke had Alphonse Dresen zijn vrouw op zijn aanhouding voorbereid. „Ik hou het

niet lang meer," had hij gezegd.

Alphonse Dresen hield zijn vrijheid inderdaad niet lang meer. In een van de onderschepde spionagerapporten van de graaf las Richard Nitsch dat diens informant op het station in Maastricht enkele weken ziek was geweest. Aan de hand van de werknemerslijsten van de Nederlandse Spoorwegen was het niet moeilijk te achterhalen dat Alphonse Dresen uit de Tischbeinstraat in Maastricht werd bedoeld. Vanwege een kaakontsteking had de chef-ladingmeester een kleine maand thuis moeten blijven. Ook hij kreeg op de elfde van de elfde de kluisters om.

* * *

Het verhoor van Nic Erkens had alles van een middeleeuws heksenproces. Marteling volgde op marteling. Met infernale folteringen, via welke de beulen van het Witte Huis in Maastricht ook graaf De Liedekerke en de gebroeders Alphons en Hubert Smeets aan het praten hadden gekregen, dwongen ze Nic Erkens bekentenissen af. Al kon hij veel verborgen houden, hij kwam er niet onder uit namen te noemen en onderduik- en vergaderadressen prijs te geven. In Arnhem: hotel Tivoli aan de Velperweg en het woonhuis van aardappelhandelaar Jakob Bakhuizen op de hoek Rodenburgstraat-Weerdjesstraat; in Valkenburg: het Samoshuis.

Nic Erkens gaf toe dat in Arnhem besprekingen waren gevoerd om te komen tot de oprichting van een Christen Democratische Unie. De deelnemers aan die vergaderingen werden op 18 november door de SD uit Arnhem gearresteerd: Jakob Bakhuizen, Frits en Jeltsje Claasens van hotel Tivoli, Ida van Dugteren, de secretaresse van de Volksuniversiteit in Rotterdam, en Justines de Josselin de Jong, de gewezen kornet van de Koninklijke Marechaussee.

Mr. Eling Visser hoefde niet te worden gearresteerd. Hij was op 13 augustus gegijzeld en zat in St.-Michielsgestel.

Ook bekende Nic Erkens dat hij in het Samoshuis in Valkenburg de staf van zijn verzetsbataljon ontving. Na een reeks kwellingen vielen de namen van Jan Broedelet, Otto Verdoorn en Huib van Weel. Jan Broedelet was reeds op 8 juni gearresteerd. Mr. Otto Verdoorn en Huib van Weel zouden op 19 november volgen.

Evenmin kon Nic Erkens loochenen dat hij had gespioneerd. Met de naakte bekentenis nam Nitsch geen genoegen: hij wilde namen van informanten. Richard Nitsch wist reeds dat de spoorwegmeldingen uit Eijsden van Hubert Smeets afkomstig waren en die uit Maastricht van graaf De Liedekerke. Maar wie zorgde voor de spoorwegmeldingen uit andere delen van Nederland?

Na de zoveelste scherpe examinatie moest Nic Erkens bekennen dat hij zijn inlichtingen over het treinverkeer van ir. Willem Breukelman kreeg. Deze was staffunctionaris bij de Nederlandse Spoorwegen en woonde in Utrecht, aan de Lessinglaan 44. Eens per week kwam "Willem Spoor" de informatie brengen: in Arnhem bij Bakhuizen, in Valkenburg bij Rocks. Gewoonlijk was Willem Breukelman in gezelschap van zijn vrouw.

Ook namen Corrie en Willem Breukelman deel aan de besprekingen, welke in

het achterkamertje van 'het aardappelmanntje' op de hoek Rodenburgstraat-Weerdjesstraat in Arnhem werden gehouden, om te komen tot de oprichting van een nieuwe politieke partij. Verder namen Willem Breukelman en zijn vrouw deel aan de vergaderingen, die de staf van het verzetsbataljon Erkens in het Samoshuis in Valkenburg hield.

Met mr. Klaas Stempels vormde ir. Willem Breukelman de Utrechtse 'top' van het verzetsbataljon. Ene mejuffrouw Fröhlich had Willem Breukelman met Klaas Stempels in contact gebracht. Evenals Breukelman spioneerde Stempels in een vroeg stadium. Hij had daarbij de steun van ene luitenant Thomson. Daarnaast was Stempels redactielid van het illegale blad *Slaet op den Trommele*. (Dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, V, pag. 842.)

Klaas Stempels—op 9 juni 1907 in Utrecht geboren—was directeur van de Utrechtsche Kredietbank. De bank vormde een trefpunt van vooraanstaanden in het verzet. Onder hen bevond zich Koos Vorrink, de voorzitter van de SDAP die, zoals reeds gesteld, niets van OD of OD-verbante organisaties als het verzetsbataljon Erkens moest hebben.

Voorts was de Utrechtse Kredietbank een aanloopadres voor gedropte agenten. De sabotageagenten die de bankdirecteur in het voorjaar van 1942 bezochten, waren echter in handen van de Duitsers gevallen. Hun telegrafisten werden gedwongen Londen gefingeerde berichten door te geven. De Engelsen verkeerden daardoor in de waan dat hun agenten in vrijheid opereerden. Versterkingen, waar de gedropte agenten om vroegen, werden gestuurd. Een ontvangstcomité van Duitse contraspionnen verwelkomde de nieuwkomers. Met de pistoolpunt van *V-Männer* in de rug werden de agenten gedwongen hun contactpersonen te bezoeken.

Zo ook Han Jordaan, de zoon van een textielabrikant uit Haaksbergen. Hij was in de nacht van 29 op 30 maart 1942 boven Rijssen gedropt. Anton van der Waals, de sluwste onder de *V-Männer* van de contraspionagedienst van de *Sicherheitspolizei* in Nederland, had hem in handen van de Duitsers gespeeld.

De Haagse politieman Leo Poos, eveneens als *V-Mann* in dienst van de door *SS-Sturmbannführer* Joseph Schreieder geleide politiële contraspionagedienst, vergezelde Han Jordaan tijdens het bezoek aan mr. Klaas Stempels in Utrecht. De bankdirecteur gaf hem een schema mee van een zeer geheime telefoonverbinding, welke de Duitsers alleen bij zeer hoog bezoek mochten gebruiken. Op 14 mei 1942 had luitenant Thomson het schema aan ir. Willem Breukelman overhandigd.

Trots toonde *SS-Sturmbannführer* Joseph Schreieder het schema aan Heinrich Himmler, de *Reichsführer-SS*, toen deze eind mei 1942 rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart bezocht.

De marinecontraspionagedienst van Wilhelmshaven, wél op de hoogte van het *Nordpolspiel* van de contraspionagediensten van de *Wehrmacht* en de *Sicherheitspolizei*, maar mogelijk niet van de rol die mr. Klaas Stempels daarin speelde, verzocht de aanhouding van de bankdirecteur. (Naar aanleiding van de arrestatie van mr. Klaas Stempels deden Hermann Joseph Giskes en Joseph Schreieder, de leiders van de Duitse militaire en politiële contraspionagedienst

in Nederland, hun beklag in Berlijn. Ze vreesden dat door het *Hannibalspiel* hun *Nordpolspiel* zou worden verstoord. Het gevolg was dat de marinecontraspionagedienst van Wilhelmshaven zijn *Nebenstelle* in Groningen moest terugtrekken. Giskes en Schreieder kregen het alleenrecht in Nederland.)

Naast mr. Klaas Stempels arresteerde Nitsch op 18 november Harrie Bors en Corrie Breukelman. Breukelman zelf was reeds op 9 september ingesloten. Meijuffrouw Fröhlich bleek spoorloos. Luitenant Thomson zat in Stanislau, in een uithoek van Galicië, waar in een oude Oostenrijkse cavalerie-kazerne de achttienhonderdtachtig officieren, meer dan zestig adelborsten en bijna negentig cadetten waren opgesloten, die op 15 mei 1942 onverhoeds in hechtenis waren genomen, nadat ze zich in vijf kazernes zogenaamd ter controle hadden moeten aanmelden. (Dr. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* VIII p. 118-143). Luitenant Thomson zou naar Wilhelmshaven worden overgebracht om door Nitsch te worden gehoord.

Met het noemen van de namen van zijn informanten in Utrecht waren de scherpe verhoren voor Nic Erkens nog niet ten einde. De dossiers bevatten bijvoorbeeld nog de zogenoemde Evert-meldingen: spionageberichten over Duitse versterkingen en legeronderdelen langs de kust.

Genoemde Evert-meldingen kwamen van Kees Dutilh, de zoon van een advocaat uit Rotterdam. Na de capitulatie van Nederland had hij zich met politieke spionage beziggehouden. Drie maanden zat Kees Dutilh wegens het verspreiden van illegale bladen. Na zijn detentie was hij in contact gekomen met majoor Leendert Pot uit Wassenaar, die hem overhaalde zich op militaire spionage toe te leggen.

„Via boeken en gesprekken met officieren maakte hij zich kennis van militaire aangelegenheden eigen. Hij maakte met een vriendin lange wandelingen door de duinen. Ze leken een verliefd stel, maar in werkelijkheid verzamelde Kees tal van gegevens—later keurig in kaart gebracht—over Duitse versterkingen en legeronderdelen langs de kust van Holland.” (Floris B. Bakels, *Nacht und Nebel*, pag. 311.)

Dra verzamelden Kees Dutilh en Leendert Pot een groep studenten om zich heen, uit wie de dienst Evert ontstond. ‘Evert’ was de schuilnaam van Kees Dutilh. Zijn rapporten werden om deze reden Evert-meldingen genoemd. Elke melding begon met een ‘E’.

De Evert-meldingen werden gemicrofilmd door de Amsterdamse fotograaf Carel Blazer. Beeldlaag werd van onderlaag gescheiden, waardoor slechts vliesjes overbleven. In buisjes gingen de E-films via Zweden of Zwitserland naar Londen.

Over die Zweedse en Zwitserse routes was Kees Dutilh niet bijster tevreden. Het spionagemateriaal was te lang onderweg. Koortsachtig zochten hij en zijn medewerkers naar een radiografische weg. (Frank Visser, *De zaak Antonius van der Waals*, pag. 283-308.)

Een van zijn medewerkers was Wim Nolen, evenals Kees Dutilh de zoon van een advocaat uit Rotterdam. Vanwege de sluiting van de Leidse universiteit had hij zijn rechtenstudie moeten afbreken.

Door Ida van Dugteren was Wim Nolen in het voorjaar van 1942 met Nic

Erkens in contact gekomen. De kennismaking vond plaats op het secretariaat van de Volksuniversiteit aan de Eendrachtsweg. Nic Erkens hoorde van de problemen, waarmee de dienst Evert kampte. Hij was aanstonds bereid de Evert-meldingen via Luik naar Londen te laten seinen.

Nic Erkens ontkende niet dat hij de Evert-melding, die Richard Nitsch hem toonde, bij Alphons Smeets had afgegeven. Ook gaf hij toe dat de gewraakte meldingen van 'Van Os', de schuilnaam van Wim Nolen, waren. Deze naam stond overigens reeds geregistreerd. 'Bob de Goede' had hem van Jef Smeets.

Nitsch begreep dat hij met de aanhouding van Wim Nolen nog een spionagenest zou kunnen uitroeien. De arrestatie van de student werd gepland in de nacht van 18 op 19 november. Nitsch leidde de operatie zelf.

In het holst van de nacht werden de ouders van Wim Nolen van bed gelicht. Ze woonden aan de Westzeedijk, in dezelfde flat waar Nic Erkens vóór zijn onderduik domicilie had gekozen. Mevrouw Nolen weigerde Nitsch de sleutel te geven van de kamer van haar zoon. Duitsers en *V-Männer* forceerden de deur. Wim Nolen bleek niet op zijn kamer. Bureau en kasten werden doorzocht, verdachte bescheiden overgebracht naar het SD-bureau aan de Heemraadsingel. Daar werden ook de ouders van Wim ingesloten. 'Oncle Max' bleef in de flat achter.

Toen Wim Nolen 's morgens thuiskwam, werd hij bij de poort langs de flat aan de Westzeedijk aangesproken door een hem onbekende man. De vreemdeling vroeg hem of hij Nolen was. Wim rook onraad, ontkende en liep door. Hij belde zijn ouders om te informeren of er wat gaande was. De kantoorbediende van zijn vader nam op. Ze was kort en terughoudend. Luisterde de vijand mee? Wim Nolen dook onder en liet zich op de Westzeedijk niet meer zien. (Vergeefs probeerden de Duitsers een studievriend van Wim Nolen tot verraad te bewegen. Ook de list om Nolen naar het station in Eindhoven te lokken mislukte. Als 'Theo van der Straaten uit Antwerpen' diende *V-Mann* Joop Boegheim zich bij de ouders van Wim Nolen aan. Ze waren na verhoor op het SD-bureau aan de Heemraadsingel vrijgelaten. „Uw zoon loopt groot gevaar. Zeg dat hij morgen naar Eindhoven komt. Geef ik hem papieren, dat hij in België kan onderduiken,” zei 'Theo van der Straaten'. Tenslotte werd Jansen, de huismeester van de flats aan de Westzeedijk, met *V-Männer* op pad gestuurd. Hij was op 28 januari 1943 gearresteerd, daar hij voor Erkens wapens had verstopt. Verder stond hij in nauw contact met Ida van Dugteren, de secretaresse van de Volksuniversiteit, en met Jo Mourik, de conciërge van dezelfde hogeschool, en diens vrouw Johanna van Strien, bij wie Erkens logeerde als hij voor vergaderingen in Rotterdam moest zijn. De huismeester zou worden vrijgelaten als hij Nitsch Wim Nolen in handen speelde. Ook 'Judas' Jansen lukte het niet de student op te sporen. Pas in april 1944 viel Wim Nolen in handen van de Duitsers. Met vrienden pogde hij naar Engeland over te steken. Op de Noordzee kregen ze motorpech en de boot dreef af. In de monding van de Schelde werden ze opgepikt door de Duitse marine. De SD van Veere bracht de Engelandvaarders over naar Middelburg. Werd Wim Nolen door het *Admiralsgericht* van de *Kriegsmarine* veroordeeld tot levenslange tuchthuisstraf, in het tuchthuis Luttringhausen deelde de directeur hem op 2 december 1944 mede dat hij wegens spionage—de Evert-

meldingen— alsnog ter dood was veroordeeld. Op 15 april 1945 werd de jonge Nolen in Luttringhausen echter bevrijd.)

Had Richard Nitsch vergeefs jacht gemaakt op Wim Nolen, wèl had hij op 19 november in Rotterdam mr. Otto Verdoorn en Huib van Weel kunnen arresteren. Verder: Piet de Beer, Henriëtte de Beer en Henny Vieregge. 'Zus' Van Bochove had hun namen moeten prijsgeven.

Henny Vieregge onderhield de contacten tussen 'zus' en Nic Erkens, die ze regelmatig in hotel Tivoli in Arnhem of in het Samoshuis in Valkenburg bezocht.

Piet de Beer kwam 'weleens' bij 'zus' aan de deur.

Zijn zuster Henriëtte de Beer, assistent-inspectrice van de kinderpolitie, kreeg van 'zus' Van Bochove geld, dat bestemd was voor de echtgenoten van de kapiteins Wensink en Peters. Het geld was afkomstig van joden, die Erkens een onderduikadres verschafte of hielp bij de vlucht naar het zuiden.

Volgens 'Karel van der Voort', de sluwe snoever, onderhield 'zus' Van Bochove contacten met iemand op het hoofdbureau van politie aan het Haagse Veer, die over een vloeistof beschikte waarmee J's uit het persoonsbewijs van joden konden worden verwijderd. Dat moest Henriëtte de Beer zijn, concludeerde Nitsch.

„U moet mee. Ze willen u enkele vragen stellen,' kwam een collega mij op mijn kamer halen. 'Ze' waren baas Bontebal en enkelen van de Groep van Tien: strooplikkers van de SD," aldus Henriëtte de Beer.

Hoofdinspectrice Cornelia Hoogendijk, die zelf ook in het verzet zat, gaf haar alle kans bezwarende stukken door de WC te spoelen. Daaronder waren blanco persoonsbewijzen, bonkaarten en een bedrag van ruim duizend gulden, bestemd voor de echtgenoten van de medewerkers van Nic Erkens, die gevangen zaten of waren geëxecuteerd.

Met de arrestanten uit Utrecht werden die uit Rotterdam ingesloten in het hoofdbureau van politie aan het Haagse Veer, dan wel in het Huis van Bewaring aan de Noordsingel in Rotterdam. De arrestanten uit Arnhem liet Nitsch naar Maastricht overbrengen.

In het franciscanenklooster aan de Tongersestraat in de Limburgse hoofdstad werden op 19 november ook Maria Walpot, de kasteleinse, en Sjeng van der Cruijs, haar man, ingesloten. De brief die de herbergierster op verzoek van Bertha Erkens-Hustinx had gestuurd naar de dames Erkens in Sittard om te informeren hoe het met hun broer was, bleek in Duitse handen te zijn gevallen. (Het briefje ontlastte daarentegen Bertha Erkens-Hustinx. Er bleek inderdaad uit dat ze niet wist waar haar man was en wat hij deed. Op 19 november werd ze vrijgelaten.)

Vervolgens werd op 19 november in Eijsden Sjeng Spauwen, de fruitveilinghouder en een van de stamgasten in het café van Maria Walpot, gearresteerd. Spauwen verklaarde inderdaad op de hoogte te zijn van het werk van de gebroeders Smeets, 'de jongens van de harmonie' en hun dirigent. Arthur Renkin had hem ook als medewerker gevraagd. Hij had echter geweigerd.

Groot was zijn gramschap geweest toen hij hoorde dat vlugge handen in Luik stiekem wapens onder zijn auto hadden geklemd en ze er in Eijsden onderuit

waren gehaald. Sjeng Spauwen had bedreigd Alphons Smeets te zullen verraden. 'Bob de Goede' kon dat bevestigen. Ook hij was in het grenscafé, toen de beide mannen ruzie kregen over de illegale wapentransporten. Nitsch was overtuigd. Na verhoor kon de fruitveilinghouder vertrekken.

Tenslotte werden op 19 november in Valkenburg Joseph Rocks, de eigenaar van het Samoshuis, en diens neef Frans Rocks gearresteerd. Frans Rocks werkte op de Staatsmijn Emma. Sinds april 1942 fungeerde de mijnwerker als koerier van Nic Erkens op het traject Valkenburg-Eijsden. Zijn schuilnaam was 'Willem van den Berg'. In de mijnbus van Valkenburg naar Hoensbroek hoorde hij van kompels uit Eijsden, dat op 11 november kapelaan Louis van den Dungen was gearresteerd. Hij haastte zich het 'Van der Heijden' te melden. Het briefje dat op de Vijverweg 3 in Sittard in de bus gleed, viel in Duitse handen. Amper had Frans Rocks zich die morgen na zijn nachtschicht ter ruste begeven, of SD'ers kwamen de koerier van Nic Erkens ophalen.

* * *

Na deze arrestaties richtte Richard Nitsch zijn aandacht op de Belgen, die in St.- Léonard waren ingesloten. Op 25 november werden ze op transport gesteld naar Maastricht. Op de dochter van Renkin na, hadden allen zes weken in *Einzelhaft* doorgebracht.

Vier personen waren aan het gezelschap toegevoegd: Freddie Zomers, de huisvriend en koerier van Yvonne Tonka, die zich na een oproep vrijwillig had gemeld; Leon Bronze, de spionerende distributieambtenaar uit Amay die door 'Bob de Goede' en 'Oncle Max' in Doitsche nabij de Franse grens was gearresteerd, en het joodse echtpaar Glazer, dat in een zomerhuisje in Méry was ondergedoken.

Op 16 oktober hadden 'Bob de Goede' en 'Oncle Max' daar eigenhandig Eliazer Glazer en Frederika van Gelder gearresteerd. 'Bob de Goede' had de man deerlijk mishandeld. Hij wilde wraak nemen vanwege het feit dat Eliazer Glazer en zijn vrouw hadden geweigerd een verklaring te tekenen, waarin ze hem hun bezittingen zouden vermaken als ze de oorlog niet zouden overleven.

Alvorens hen over te leveren aan de *Geheime Feldpolizei* beroofden de *V-Männer* de joden van geld en juwelen. Alleen van 'Bob de Goede' kon dat worden bewezen. Voor straf werd hij als *V-Mann* ontslagen en ingedeeld bij een cavalerieregiment in Oldenburg.

Het echtpaar Glazer werd op 15 januari 1943 in Mechelen op transport gesteld en enkele dagen later in Auschwitz vergast.

„Anziehen. Los, los...” stuiterden in de vroege morgen van 30 november de Duitse bevelen door de gangen van het franciscanenklooster in Maastricht. Overvalwagens werden voorgereden. Als vee werden de slachtoffers van het *Hannibalspiel* naar binnen gedreven. Wie dit niet eigenhandig gelukte werd erin getrapt. De oude kapucijnen werden aan de baard getrokken en beschimpt.

Het station in Maastricht was afgezet door zwaarbewapende soldaten. Belgen en Nederlanders werden strikt gescheiden gehouden. Ook in de trein, waar *Feldgendarmerie* over hen waakte. Alleen de ‘zwarte jongens’ hadden handboeien om. Allen vertoonden sporen van mishandeling.

Vught bleek het eindstation, Haaren de eindbestemming.

Aan het einde van een brede beukenlaan stopten de overvalwagens. Mannen en vrouwen werden geteld, herteld, gefotografeerd door de indertijd bekende Nederlandse hardloper Tinus Osendarp en ingesloten in de kamertjes, waar zich voordien filosofie- en theologiestudenten voorbereidden op het priesterschap.

In september 1941 had rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart het grootseminarie van Haaren gevorderd. In vier dagen tijd moest het gebouw worden ontruimd. De kamertjes werden van een dubbele deur voorzien, de ramen grotendeels dichtgemetseld. Medio november 1941 werden er de van Buchenwald afkomstige gijzelaars in ondergebracht. Ze waren geïnterneerd als represaille voor de interneringen van Duitsers in Nederlands-Indië. Op 13 juli 1942 kwamen er ruim zevenhonderd gijzelaars bij: prominente Nederlanders, die waren opgepakt om het verzet in te tomen.

Twee maanden eerder was het gijzelaarskamp ook dependance geworden van het Oranjehotel in Scheveningen. In de *Polizeigefängnis* van Haaren werden voornamelijk die gevangenen ondergebracht, in wier zaken de staf van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* was geïnteresseerd. Onder hen bevonden zich de slachtoffers van het *Englandspiel*. Eind november 1942 kwamen daar de slachtoffers van het *Hannibalspiel* bij. Zij die in Rotterdam waren ingesloten, volgden enkele weken later.

Wie nog niet was verhoord, kreeg *Einzelhaft*. De overigen moesten met vieren een cel delen. Zo'n cel was drie bij drie meter. Er stonden twee stapelbedden, twee stoelen, een nachtkastje en een kiebelton. Er was verwarming en er was een waterkraantje met een wasbak. Koude en dorst hoefden derhalve niet te worden geleden. De verhoren daarentegen betekenden volop kommer en kwel.

Hauptscharführer Richard Nitsch uit Bentheim, in Maastricht *Kriminal-Ober-assistent* bij de SD, werd volledig vrijgemaakt om in Haaren 'de zaak te bewerken'. Van dr. Helmuth Meijer, hoofd van IIF van de *Abwehrstelle Wilhelmshaven*, en van dr. Werner König, commandant van de *Nebenstelle Groningen*, kreeg de *Sachbearbeiter* de dossiers met onder meer de fotokopieën van de spoorweg- en Evert-meldingen, tot zelfs de onkostennota's van de *V-Männer* toe.

De ondervragingen van de Nederlanders spitsten zich toe op Nic Erkens, zijn activiteiten, zijn aanhang; de verhoren der Belgen op Arthur Renkin, zijn opvattingen, zijn optreden, zijn organisatie.

Als *De denker* van Auguste Rodin zaten de *Einzelhäftlinge* in diep gepeins. De spanning van het denken plantte zich door het hele lichaam voort, van het gefronste voorhoofd tot de gekromde tenen. Ze zochten naar vluchtwegen voor de waarheid, die werd verkruimeld in leugens, valse alibi's en dwaalsporen.

De gesel van het ongewisse striemde. Wie hadden de Duitsers? Wat wisten ze? Zou gehuichelde onnozelheid voldoende misleiding zijn?

De heerschappij van de angst ontredde.

„Het was vooral demoraliserend dat je je niet kon scheren, dat je je nagels niet kon knippen,” aldus Harrie Bors.

Een ander wapen om weerstanden te breken en het pad voor een bekentenis te effenen was uithongering.

De georganiseerde uithongering. „Dat is de meest onverdraaglijke marteling,” aldus Robert Franquinet. „Weken geen eten. De hersens verliezen hun chemische wetgeving. De anarchie van een dierlijke angst maakt zich van de spieren meester. Een delirium overwint de verbeelding. Gerechten trekken aan je waanzinnig starende ogen voorbij. Het visioen dringt door je gesloten oogschelpen. Het is overal. Boven je, beneden je, buiten en in je. De cellen laten hun vocht los. Het loopt door je mond naar buiten. De eerste dagen komt het uit de keelklieren. Dan uit de wangen en de tong. Een zurig kwijlen dat langs je kin afdruipt. Als de droogte begint te branden breekt het stadium der waanzin aan, waarin het lichaam aan het lichaam knabbelen wil.” (Robert Franquinet, *Drijfzand*, pag. 32.)

Na dit folterende voorspel kwam het vrees vorkende verhoor.

„Nitsch begon poeslief. Hij presenteerde een sigaret, stelde je op je gemak en werkte op je gemoed,” aldus Yvonne Tonka. „Een andere keer viel hij fel tegen je uit, schold hij je verrot en dreigde hij mijn zoon bij mijn ouders in Eijsden weg te halen.”

„Soms duurden de verhoren tot middernacht. Al die tijd moest je blijven staan en kreeg je niets te eten,” aldus Christiane Derenne.

Ook werd verhoord bij pijnigend licht.

Tijdens de verhoren werd 'Bob de Goede' meer dan eens met verwarde haren

en zonder boord, geboeid, binnengeleid. „Zeg maar alles. Ze weten toch alles,” probeerde de *V-Mann* de slachtoffers van het *Hannibalspiel* tot een bekentenis te verleiden.

„Laat je judasrol maar vallen. Ik weet dat je geen gevangene bent,” viel Christiane Derenne eens fel tegen ‘Bob de Goede’ uit. In de trein, die de slachtoffers van het *Hannibalspiel* van Maastricht naar Vught bracht, was fluisterend voor ‘Bob de Goede’ en ‘Oncle Max’ gewaarschuwd. „Het zijn verraders.”

„Vuile, vieze verrader,” fulmineerde ‘zus’ Van Bochove, toen ze met ‘Karel van der Voort’ werd geconfronteerd. „Leugens om bloedgeld,” kwalificeerde ze de inhoud van de rapporten van de *V-Mann*. De ‘Bolle’ wilde haar een klap in het gezicht geven. Nitsch weerhield hem.

Ook ‘Oncle Max’, die voor Nitsch als vertaler en tolk optrad, kreeg het met Bets van Bochove aan de stok. Denigrerend sprak hij over „de Oranjekliek, die de vlucht naar Londen nam”. Koningin Wilhelmina noemde hij „de hoer van Stalin”. ‘Zus’ protesteerde tegen die opmerkingen en vroeg een andere tolk.

Weerzinwekkende wreedheden tijdens de verhoren werden niet geschuwd.

Ook probeerde Richard Nitsch de vrouwen in verwarring te brengen door Yvonne Tonka tijdens het luchten aan te halen. Overigens was dat niet louter theater. Meer dan eens deed hij de blondine oneerbare voorstellen in ruil voor voedsel.

Willem Breukelman, murw na maanden *Einzelhaft*, werd tegen Nic Erkens opgezet. Richard Nitsch verklaarde dat Nic Erkens na de arrestatie van Willem Breukelman intiem contact had gehad met zijn vrouw Corrie. De valse verdachtmaking verstoorde de verhouding.

Breukelman kon niet ontkennen dat hij voor Erkens had gespioneerd. Klaas Stempels evenmin. Harrie Bors hield vol dat hij niet wist dat Breukelman en Erkens spioneerden. Wel gaf hij toe dat hij op zijn huisadres brieven ontving, die voor Breukelman waren bestemd. Hij vermoedde dat het liefdesbrieven waren, dat Breukelman de verhouding met een andere vrouw voor zijn echtgenote wilde verheimelijken.

Ida van Dugteren, geconfronteerd met Breukelman, achtte het zeer wel mogelijk dat deze met Erkens op haar flat in de Rochussenstraat had vergaderd. Erkens was een huisvriend, die over haar flat kon beschikken als zij buiten de stad vertoefde. Het stond hem vrij te ontvangen wie hij wilde. Ze ontkende dat ze met Erkens in een complot zat. Vaag bleef ze over haar contacten met Wim Nolen.

Jan Broedelet, mr. Otto Verdoorn en Huib van Weel konden niet loochenen dat ze tot het verzetsbataljon Erkens hadden behoord.

Jakob Bakhuizen, de aardappelkoopman uit Arnhem, moest bekennen dat in zijn woning meermalen was vergaderd en dat was gesproken over politiek. Ook gaf hij toe dat hij in Arnhem joden had helpen onderduiken.

Bets van Bochove bekende dat ze met Jaap Cornelissen joden ophaalde en naar Arnhem of Maastricht bracht. In Arnhem werden ze afgehaald door Nic Erkens; in Maastricht door Alphons Smeets, een van zijn zoons of Dirk Sleuwenhoek.

Alphons Smeets, Jan Smeets en Dirk Sleuwenhoek erkenden dat ze joden, piloten en ontsnapte Franse krijgsgevangenen de grens hadden overgebracht.

Kapelaan Leo van den Dungen gaf toe dat hij op de hoeve aan de Voer ontsnapte Franse krijgsgevangenen had gebracht.

Niet alleen hij, ook de andere geestelijken van Eijsden boden hulp aan ontsnapte Franse krijgsgevangenen, zo had 'Bob de Goede' gerapporteerd. Dit rapport was er de oorzaak van dat op 29 december 1942 Mathieu Prevoo, de pastoor van Breust, en Mathieu Oomes, de rector van Eijsden, werden gearresteerd. Door hun aanhouding zat Eijsden zonder zieleherders.

Gulielmus Lemmens, de bisschop van Roermond, benoemde kapelaan Ehlen van Gulpen in allerijl tot waarnemend pastoor van Breust. Jezuiten uit Nijmegen, die hun toevlucht hadden gezocht bij de ursulinen in Eijsden, namen het rectoraat Eijsden onder hun hoede.

Mathieu Prevoo, op 11 februari 1884 in Berg en Terblijt geboren en in 1911 door mgr. J.L. Drehmanns tot priester gewijd, achtereenvolgens kapelaan in Melick en Susteren, rector in Eijsden en pastoor in Jabeek, Meerssen en Breust, kon met de hand op het hart verklaren dat hij nimmer hulp had geboden aan ontsnapte Franse krijgsgevangenen.

Mathieu Oomes daarentegen verklaarde dat het grote gebod der naastenliefde hem tot die hulp had aangezet. Een medemens in nood diende te worden geholpen.

De gardiaan van de paters kapucijnen ontkende dat hij ontsnapte Franse krijgsgevangenen had geholpen.

„Dus u ontkent dat u Franse krijgsgevangenen in het klooster hebt gehuisvest?” concludeerde een assistent van Richard Nitsch in het bijzijn van Harrie Bors, die als tolk dienst deed.

„Ja,” sprak de gardiaan.

„Ontkent u mensen onderdak te hebben verleend?”

„Mijn regel gebiedt mensen, die aankloppen voor onderdak, open te doen. Er is slechts één uitzondering: geüniformeerden hoeven niet te worden toegelaten. Dat heb ik dan ook niet gedaan.”

„U ontkent dus niet Fransen te hebben toegelaten?”

„Dat is best mogelijk. We hebben zoveel mensen onderdak verleend.”

„U wist dat de Fransen ontsnapte krijgsgevangenen waren.”

„Als zodanig waren ze niet kenbaar.”

„Kom nou, zo wereldvreemd bent u heus niet. Geef maar toe dat u Franse krijgsgevangenen hebt gehuisvest.”

„Ik blijf erbij dat ik mensen heb gehuisvest. Echter niemand in een Frans of Duits uniform. Mijn regel gebiedt zulks.”

„Dus u stelt uw regel boven de Duitse wetten?”

„Ja.”

„Dan moet u de gevolgen daarvan dragen.”

„Daartoe ben ik bereid,” aldus de gardiaan.

Père Jean Damacène en ook frère Roche, de portier in het kapucijnenklooster in Eijsden, bleven in cel 126 ingesloten.

Hun confraters — père Adelbert, père Jean Berchmans, frère Ferdinand en

frère Julien — werden op 5 december 1942 vrijgelaten. Ze mochten gaan en staan waar ze wilden, uitgezonderd terugkeren naar Eijsden. Ze klopten aan bij de kapucijnen in Den Bosch.

Eveneens op 5 december werden Alphons Smeets jr. en het echtpaar Zeekaf uit Maastricht in vrijheid gesteld. Alphons Smeets jr. bleek tamelijk onschuldig. Willie en Fien Zeekaf hielden vol dat ze niet wisten dat hun lunchroom aan de Hoge Brugstraat in Maastricht trefpunt was geweest van illegalen. Ze kenden Alphons Smeets sr., omdat ze bij hem de rode 'Waalse' kochten voor op de Limburgse vlaaien. Nic Erkens, die Alphons Smeets geregeld trof, hadden ze voor een fruithandelaar gehouden. Nitsch had vrede met deze verklaring.

Een dag eerder had de *Hauptscharführer* het echtpaar Van der Cruijs ontslagen. Sjeng van der Cruijs, meteropnemer van de PLEM, wist waarlijk van niets. Maria Walpot, zijn echtgenote, had enkel een brief geschreven aan de zusters van Nic Erkens in Sittard. Dit op vriendelijk verzoek van de verontruste echtgenote van Nic Erkens, die vóór de oorlog in haar café zijn wedde kwam omzetten in Belgische franken.

Medio december werden de drie zoons van 'zus' Van Bochove in vrijheid gesteld. Ook zij waren in de ogen van Nitsch tamelijk onschuldig. Ze hadden voor hun moeder weleens boodschappen gedaan en brieven bezorgd. Maar konden ze weten wat ze deden? Volgens Nitsch niet. Hun oom, Piet Hiele, liet hij echter nog niet gaan.

Een maand later konden Henny Vieregge en het echtpaar Claasens uit Arnhem naar huis. Frits Claasens en Jeltsje Camphuis bevestigden dat Nic Erkens vaak logeerde in het door hen geëxploiteerde hotel. Ze veronderstelden om er Henny Vieregge te ontmoeten. Henny Vieregge beaamde dat ze met Nic Erkens goed bevriend was.

Een week later werden Piet en Henriëtte de Beer ontslagen. Henriëtte hield vol dat ze nimmer een 'J' uit het persoonsbewijs van een jood had verwijderd. De zevenhonderd gulden die bij visitatie op haar werden aangetroffen, waren haar spaargeld dat ze zekerheidshalve van de bank had gehaald. Piet kon vaag blijven over zijn spionage- en sabotageactiviteiten, daar Nic Erkens alle schuld op zich had genomen. Over bleven „een paar kwajongensstreken”, waarvoor Henriëtte de Beer haar broer verontschuldigde: „De kwade invloed van kameraden.”

Nitsch vroeg broer en zus de SD te tippen, zodra ze machinaties of manipulaties tegen de Duitsers zouden ontdekken.

Met Piet en Henriëtte de Beer werden op 22 januari 1943 tevens de gezusters Eugenie en Stephanie Erkens in vrijheid gesteld. Zij hielden vol nimmer te hebben geweten dat hun broer in het verzet zat.

* * *

Het verhoor van Yvonne Tonka, door Nitsch als een welgeschapen Arische geadoreerd, spitste zich toe op Arthur Renkin. Van wie waren de wapens en de springstoffen, die Alphons Smeets in haar kapsalon had opgehaald? Voor wie waren de spionagerapporten, die ze bij Alphons Smeets had gehaald? Waar

stonden de zes zenders, waarmee ze 'Bob de Goede' en 'Oncle Max' de mond had gesnoerd, toen ze snoefden op hun Tweede Hollandse Bureau en hun contacten met Londen. Yvonne Tonka ontkende de tenlastelegging van 'Bob de Goede' glashard. Magere Hein kon haar nog meer vertellen.

Voorts pinde Nitsch de kapster vast met brieven van joden, welke 'Bob de Goede' had onderschept. Daaronder de dankbrief van de 'Turk', op wie de SD van Maastricht tevergeefs jacht had gemaakt, het bedankje van Frits Flesseman, die met zijn gezin veilig in Annecy was aangekomen en de brief van Willy Leek, die in Brussel zat. Allen hadden gelogeed in de kapsalon aan de Rue des Champs in Luik. Yvonne Tonka kon het moeilijk loochenen.

Duidelijk werd dat Alois Keeren niets uitstaande had met de organisatie van Arthur Renkin. De boer uit Remersdael had die avond Yvonne Tonka willen versieren.

Ook Leonie Husson-Houbiers, de werkster van Yvonne Tonka die zich tegenover 'Oncle Max' erg anti-Duits had uitgelaten, behoorde tot geen enkele verzetsgroep. Ze kon Nitsch geen zinnig woord vertellen over de illegaliteit in Luik. Zij en Alois Keeren werden medio februari 1943 in vrijheid gesteld.

Evenals Yvonne Tonka werd ook Christiane Derenne voortdurend onder-vraagd over Arthur Renkin. De doktersvrouw uit Rocourt gaf geen krimp. Ze hield vol dat ze geen Renkin kende, laat staan ooit voor een Renkin te hebben gespioneerd.

Uit de vragen van Nitsch bleek dat 'Bob de Goede' ook in haar handtasje had geneusd. Zelfs het belastingnummer van de fiets van Léon Rigà, het manusje-van-alles, had hij genoteerd. Voorts had hij gerapporteerd dat Christiane Derenne had gezegd „dat ze alle jonge Duitsers moesten uitroeien”.

Slechts één naam moest de doktersvrouw prijsgeven: die van Hubert Gielen, de kapelaan van Rocourt, die 'Bob de Goede' en 'piloot De Paepe' zijn zegen had gegeven. De kapelaan was op huisbezoek, hield Christiane Derenne vol. In feite had de kapelaan haar vertalingen van Duitse en Nederlandse teksten en de produktiecijfers van de Luikse mijnen gebracht.

Na de arrestatie van Christiane Derenne had Hubert Gielen deze cijfers op verzoek van Arthur Renkin doorgegeven aan Louis Adons, de kapelaan van Alleur. Ze ontmoetten elkaar bij de mijn Charbonnage des Français aan de Rue des Français in Ans, halverwege Rocourt-Alleur. Voor beiden was het een kwartier lopen. Vaak reden ze elkaar op de fiets tegemoet. Spionagemateriaal verstopten ze in de handvatten van de fiets.

* * *

In februari 1943 werden de kapelaans als spionnen ontmaskerd. De arrestatie van een zekere Naniot werd hen noodlottig. Naniot, een gewezen onderofficier van het Belgische leger, spioneerde voor de groep Marc. Een Luikenaar op verlof uit Duitsland vroeg hij een metaalmonster uit de fabriek, waar hij werkte. De metaalarbeider deed bij de *Geheime Feldpolizei* in Luik aangifte van het verraderlijke verzoek.

'Schubert', in Luik het hoofd van de Duitse contraspionagedienst, verzocht

de Luikenaar Naniot het stukje metaal te bezorgen.

Contraspijonnen volgden de metaalarbeider en arresteerden Naniot. In zijn woning werden dossiers aangetroffen, die de Duitsers een inzicht gaven in de doelstellingen van de groep Marc, haar missie en methoden. Het bleek dat de groep in grote financiële moeilijkheden verkeerde en dat Arthur Renkin, in Luik de leider van de groep Marc, wegens oneerlijkheid in opspraak was gekomen. („Renkin bleek in geldkwesties niet eerlijk te zijn,” aldus Joseph Paul Schellewald, commandant van de contraspionagedienst in Luik, in een naoorlogse verklaring. „Hij gaf aan zijn agenten niet het geld dat ze nodig hadden en dat hij ontving. Het kwetsende in het geval Renkin was te constateren dat hij als agenten oud-soldaten nam, dat wil zeggen kleine lieden die niet in staat waren de omvang van de gevaren te overzien, waaraan ze zich blootstelden. Het bleek dat Renkin het aantal agenten wilde vermeederen om evenredig de inkomensstaten te kunnen verhogen.”)

Ondanks weezinwekkende wreedheden jegens hem hield Naniot zijn kiezen meer dan een week op elkaar. Pas na acht dagen ging ook de gewezen onderofficier 'braken'. Met stukjes en beetjes bekende hij, veronderstellend dat zijn medewerkers intussen waren ondergedoken.

In totaal werden in Luik (VNH) zestig arrestaties verricht. Bovendien werd de tak VNAR in de val meegenomen. Nog eens tachtig medewerkers van de groep Marc werden gearresteerd. Verder werden in Luik de organisatie 'K' (zestig arrestaties) en de groep Boucle opgerold, waarvan Arthur Renkin sedert september 1942 in Luik de leider was.

Ook werden enkele saboteurs van Arthur Renkin aangehouden, onder wie Zochi en Delvenne. In hun woning werden explosieven gevonden.

* * *

Op 16 februari 1943 stonden Louis Adons, de kapelaan van Alleur, en Hubert Gielen, de kapelaan van Rocourt, op de nominatie te worden gearresteerd.

Louis Adons vergaderde die avond met de voetbalclub in het parochiezaaltje van Alleur. „Daar zijn ze,” sloot hij het gesprek kort. Via de achteruitgang vluchtte de geestelijk adviseur. De Duitsers openden onmiddellijk het vuur op de schim, die ze onder de kale fruitbomen zagen wegschieten. De kapelaan kon ontkomen. De verbouwereerde voetballers wisten van niets.

Hubert Gielen lag al in bed toen in de Rue François Lefèbvre op de deur werd gebonsd. Duitsers met mitrailleurs hadden de kapelanie omsingeld. Terwijl hij geboeid werd afgevoerd brak het angstzweet hem uit. Zouden de Duitsers het briefje vinden, dat hij bij de telefoon had gelegd. Daarop stonden zes namen van medewerkers, die hij van Renkin moest laten weten dat het geld, waarop ze wachtten, gereed lag. En dan lag op het bureau, open en bloot, een Russisch woordenboek. Naast zijn parochiewerk studeerde Hubert Gielen Russisch en Chinees. Reeds in zijn jeugd droomde hij van China en Rusland.

Met zestig anderen, onder wie ook Jean van der Auwera uit Rocourt en Ghislain van Gasse uit Luik, werd Hubert Gielen ingesloten in St.-Léonard te Luik.

Reeds bij het eerste verhoor werd de kapelaan een foto getoond van Arthur Renkin.

„Kent u die?”

„Nee.”

„Kent u die niet?”

„Nooit gezien.”

„Ah, ha... U wilt niet spreken. goed. Kleed u maar eens uit.”

De Duitsers legden de kapelaan naakt op tafel en bewerkten met gummistokken zijn achterwerk.

„Ik beging de brutaliteit op te merken dat ze uit mijn derrière geen woorden zouden kunnen krijgen. Daarop sloegen ze me in het gezicht. Ik had me heilig voorgenomen niets te zeggen. Zeg je iets, dan slaan ze meer uit je en ga je namen noemen. Ik heb niets gezegd; moest een proces-verbaal ondertekenen waarin stond dat ik Renkin niet kende,” aldus Hubert Gielen.

Op 18 maart 1943 — na tweeëndertig dagen *Einzelhaft* — werd de kapelaan van Rocourt overgebracht naar Haaren. Samen met Marguerite Lamazière, de moeder van Christiane Derenne, Robert Baron die voor dokter Derenne waarnam en... medewerkers van Jules Goffin.

* * *

Na drie maanden *Einzelhaft* en verhoren, waarbij bloed vloeide, had ook de dokter uit 's-Gravenvoeren namen moeten noemen.

‘Bob de Goede’ had gerapporteerd dat hij ten huize van de dokter een spoorwegman had ontmoet, die spionageberichten bracht. Een dame was deze berichten komen ophalen. Bedoeld waren Henri Syben uit Moelingen en Jeanne Claessens, het hoofd van de jongensschool in 's-Gravenvoeren.

Zij en de andere medewerkers van dokter Goffin waren na diens arrestatie met hun verzetswerk gestopt. Toen niets erop wees dat ze gevaar te duchten hadden, hadden ze hun activiteiten daags voor Kerstmis 1942 hervat. Pater Stephanus van Val Dieu had de leiding op zich genomen.

Onder de nieuwe gezichten waren drie spoorwegmannen: Léon Claessens uit 's-Gravenvoeren, de broer van Jeanne, Albert Conraads uit Moelingen en de in Mesch geboren Léon Ghysen uit Bombaye.

Voorts trad Yvon Syben, de zoon van Henri Syben, tot de groep toe. Hij registreerde voornamelijk het scheepvaartverkeer op het Albertkanaal. Yvon Syben was postbode in Visé en moest voor zijn werk elke dag in Klein-Ternaaien zijn. Op de douaneagenturen vroeg hij naar de schepen die waren gepasseerd. Dat wekte geen argwaan, omdat verscheidene schippers in Klein-Ternaaien hun waladres hadden. Verder kreeg Yvon Syben van Joseph Servais, bij wie hij regelmatig binnenstapte voor een kop koffie, een opgave van het aantal schepen dat op de Cémenteries Briquetteries Réuniones in Lixhé werd bevracht met cement. Veel cement ging naar de Westwall. Daarnaast onderschepte Yvon Syben de post, die was geadresseerd aan de *Geheime Feldpolizei* in Luik.

* * *

Omstreeks maart 1943 kreeg pater Stephanus een eerste aanwijzing dat de Duitsers zijn groep op het spoor waren. Jeanne Claessens, die hem het spionage-materiaal bracht, was gevolgd door een motorrijder. De koerierster vertrouwde het niet. Ze reed de kloosterpoort voorbij en nam in de kerk plaats bij de biechtstoel van pater Stephanus. Gekniel in de biechtstoel gaf ze via het luikje pater Stephanus haar berichten. Ook de motorrijder ging te biecht, waardoor Jeanne Claessens ongezien kon ontkomen.

Kort nadien kwam er een ander suspect sujet aan de poort. Hij zei te zijn gestuurd door een pastoor. De naam kwam niet voor in het telefoonboek, dat pater Stephanus raadpleegde. Zijn confraters kenden de pastoor evenmin. Het was de tweede aanwijzing dat de Duitsers snuffelaars op de abdij hadden afgestuurd.

In de abdij was het een publiek geheim dat pater Stephanus en pater Hugo vluchtelingen en vervolgd hulp boden. Ze hadden pater Andreas zelfs gevraagd spotprenten te maken voor het door hen uitgegeven illegale blad.

„Op een middag zag ik hoe een Duits vliegtuig boven de abdij bleef rondcirkelen. Plots kwam het in duikvlucht omlaag, recht op de toren van de kerk af. In de toren werd geseind,” aldus pater Andreas.

Wat de spionnen in habijt hadden gevreesd, gebeurde. Op 18 maart 1943, 's morgens in alle vroegte, omsingelde de *Geheime Feldpolizei* de abdij. De Duitsers vroegen de abt naar pater Stephanus en pater Hugo. Hugo assisteerde in Aubel, Stephanus was op zijn kamer. De abt riep hem op. In plaats van lang-kort-lang seinde hij lang-lang-kort: het oproepteken van pater Andreas. Was het verstrooidheid? Was het opzet? Of was het een truc van de abt om pater Stephanus een ontvluchtungskans te geven? Feit is dat pater Stephanus nog op zijn kamer zat, toen pater Andreas hem kwam roepen.

Alle monniken werden in de kapittelzaal samengedreven. Op de hoeken van de kloostergangen werden wachtposten uitgezet, de mitrailleurs schietklaar. Onderwijl doorzochten soldaten de kelders en keuken van de abdij.

Toen het kwart over acht sloeg stapte pater Andreas naar voren. „Duurt het nog lang?” vroeg hij een officier in het Duits. „We moeten de hoogmis doen. De mensen zitten te wachten.”

Prompt werd hij en face en en profil gefotografeerd.

Met een kwartier vertraging kon de hoogmis beginnen. Gehelmden soldaten met mitrailleurs surveilleerden als suisses. (Ordebewaarders in katholieke kerken.)

Pater Stephanus kreeg geen toestemming de hoogmis bij te wonen. Wel mocht hij nog ontbijten. Onderwijl bladerde Richard Nitsch in de bijbel, die op de pupiter lag. In aanwezigheid van pater Stephanus doorwoelde de *Hauptscharführer* diens werkvertrek. De prullenmand werd leeggeschud, de schrijfmachine in beslag genomen. Over de vele vondsten werd de monnik ondervraagd.

Omdat pater Hugo niet kwam opdagen werd in zijn plaats de abt gearresteerd. Geboeid werden de monniken overgebracht naar het GFP-bureau aan de Boulevard Piercot in Luik. Daar zaten ook Jeanne Claessens en Henri Syben reeds met de handboeien om.

Met Robert Baron, de waarnemend arts uit Luik, Hubert Gielen, de kapelaan

van Rocourt, en Marguerite Lamazière, de moeder van Christiane Derenne, werden ze op transport gesteld naar Haaren.

Op 20 maart werd ook pater Hugo van Val Dieu in de *Polizeigefängnis* van Haaren ingesloten. De avond tevoren, na de completen, hadden de Duitsers hem opgehaald. Hij weigerde onder te duiken. Hij wilde de abdij niet in gevaar brengen. Belastende papieren had hij verbrand; het witte poeder, bestemd voor sabotagedaden, over het kerkhof uitgestrooid.

Doordat pater Hugo en pater Stephanus volhielden dat de abt niet van hun illegale activiteiten op de hoogte was, werd de kloosteroverste, mede op aandrang van Alexander von Falkenhausen, de militaire bevelhebber in België en Noord-Frankrijk en een trouw bezoeker van Val Dieu, op 21 maart 1943 vrijgelaten.

Eind maart werden ook Robert Baron en Marguerite Lamazière in vrijheid gesteld. De moeder van Christiane Derenne hield vol dat ze er geen flauw benul van had wat haar dochter in haar tasje bewaarde. Arthur Renkin had ze 'chef' genoemd, daar hij kapelmeester was en dirigent van een harmonieorkest.

Robert Baron gaf toe dat hij een Rus had behandeld, die uit de gevangenis van Huy was ontsnapt. Dat was zijn plicht als dokter. Dat hij bovendien vijf Engelse piloten geneeskundige hulp zou hebben verleend, zoals 'Bob de Goede' had gerapporteerd, was een leugen.

Jeanne Claessens hield hardnekkig vol nooit kennis te hebben genomen van de inhoud van de brieven, welke zij voor dokter Goffin naar Val Dieu had gebracht.

Voor Henri Syben, geconfronteerd met de murw geslagen arts, had ontkennen weinig zin. Tegenover zijn 'nee' stond het 'ja' van dokter Goffin. Ondervraagd over de identiteit van 'Tanger', zijn medespion, verklaarde Henri Syben, dat machinist Dieudonné Dreese uit Visé dat was geweest. Deze was kort tevoren overleden, zoals Henri Syben had vernomen van zijn vrouw, die hem in Haaren had mogen bezoeken. Op het gemeentehuis van Visé werd de Duitsers het overlijden van Dieudonné Dreese desgevraagd bevestigd.

De eigenlijke spion—Jean Vanwissen, de souschef van het station van Visé—was inmiddels ondergedoken op de pastorie in het Franse Rethel. Op het station van Visé heette het dat hij ziek was.

Toen bleek dat Joséphine Nix, zijn vrouw, na drie maanden nog altijd geen Duitser over de vloer had gehad, keerde Jean Vanwissen terug en hervatte hij zijn werk op het station van Visé. Ook ging hij door met de registratie van Duitse treinen, welke Visé-Haut en Visé-Bas passeerden. De meldingen werden opgehaald door leden van de Dienst Tégat uit Brussel.

„Courage, courage.” Iedere morgen stuiterden de bemoedigingen langs de cellen, waarin de mannen zaten opgesloten. Iedere morgen kwamen de vrouwen door de gang om te worden gelucht. Om beurten klopten ze op de deur.

In de cellen verdrongen zich de mannen rondom het spionnetje om een glimp van de vrouwen te kunnen opvangen. Werden de mannen gelucht, dan wurmden zich de vrouwen voor de reet in het dichtgemetselde raam, die op de luchtplaats uitzag. „Met één glimp was je hele dag goed,” aldus gravin De Liedekerke.

Het luchten vormde het hoogtepunt in de aardse alledaagsheid, die voornamelijk bestond uit niksen. Werken was een voorrecht, soep- en poephaler een erebaan. Dat erebaantje viel ook Jean Arpots, Jef Reintjens, Dirk Sleuwenhoek en Jan Smeets ten deel, nadat alle slachtoffers van het *Hannibalspiel* waren gehoord.

De *Flurwärter* moesten de kibeltonnen legen en het eten brengen. Verder moesten ze eens per week de gangen schrobben en de kamertjes van de Duitse bewakers vegen. Léon Bronze en Robert Franquinet hielpen de ganglopers daarbij.

Voor de *Flurwärter* begon de dag om zeven uur. Omstreeks half negen brachten ze koffie — of wat daarvoor doorging — met twee sneetjes brood. Het middagmaal bestond uit soep en stampot van witte kool. Alleen op zondag was er een stukje vlees bij. 's Avonds kregen de gevangenen vier sneetjes brood met een kluitje boter, dat naar levertraan smaakte. Het brood was vaak zuur.

Herhaaldelijk gebeurde het dat er strijd werd gevoerd om de grootste portie. „Om herrie te voorkomen hield ik de porties op de rug en liet ik om beurten kiezen,” aldus Jef Reintjens, die aanvankelijk cel 125 deelde met Alphons, Hubert en Jan Smeets.

„Op de laatste hap werd soms meer dan één uur gekauwd,” aldus Harrie Bors. „De hap werd daardoor zoet. De aangename smaak bleef zodoende langer in je mond.”

Henriëtte de Beer stilde haar honger met het samenstellen van de heerlijkste gerechten. De recepten tekende ze op in een dagboekje, dat ze bij hongergevoel herlas. „Het water kwam in je mond. Je proefde de smaak.”

De dames hadden het aanvankelijk beter dan de heren. Was kerstmis 1942 voor Harrie Bors „een sterappel”, voor Yvonne Tonka was kerstmis „spek en eieren”. Dat kwam omdat de dames sliepen boven de kamertjes van de gijzelaars, die in Haaren waren geïnterneerd. De gijzelaars mochten pakjes ontvangen. Ze deelden zoveel ze konden met de ondervoede vrouwen boven hen. Ze leerden hen vissen.

„Op een middag,” aldus Yvonne Tonka, „zag ik een stokje voor de opening in het dichtgemetselde raam. Er stak een briefje in het stokje en er hing een touwtje aan. Op het briefje stond dat ik zodra het donker werd het touwtje moest neerlaten. De gijzelaars bonden er pakjes aan. Op een teken van hen moest ik ophalen. Het moest snel gebeuren. Regelmatig zwaaiden er lichtbundels langs de muur. In de pakjes zaten goed belegde boterhammen, jam, peperkoek, vispastei, tot zelfs paling aan toe.”

Yvonne Tonka viste voor de hele gang. Met touwtjes, die ze uit de jute matrasbeschermer had gepulkt, bond ze de pakjes onder de veren van de matras, opdat ze bij het luchten niet zouden worden ontdekt. In de muur tussen haar cel en die van gravin De Liedekerke en Ida van Dugteren had ze een doorgeefluik gekrabd. Door een huisreglement werd het gat aan het oog onttrokken. Via het luik gaf Yvonne Tonka de pakjes door aan Ida van Dugteren en gravin De Liedekerke. De pakjes die over waren gaf ze in de kielbelton mee aan de *Flurwärter*.

Op 11 januari 1943 werd het hengelseizoen gesloten. Op die dag werden de laatste gijzelaars van het groot-seminarie in Haaren overgebracht naar het klein-seminarie in Sint-Michielsgestel.

De medici onder hen — meer dan tien procent van de prominente Nederlanders, die op 13 juli 1942 waren gegijzeld, oefende de geneeskunst uit — overlegden hoe voor de sterk ondervoede, mishandelde gevangenen de onontbeerlijke versterkende hap zeker te stellen. Ze stelden Wacker, de commandant van de *Polizeigefängnis*, voor veertien gijzelaars achter te laten. Naar het heette voor medische, farmaceutische en tandheelkundige verzorging van de gevangenen.

Wacker vond twee medici, een tandarts en een verpleger meer dan voldoende.

Die vier waren vrouwenarts Michaël Steijns uit Utrecht, huisarts Toontje Tellegen uit Den Briel, tandarts Willem Sypkens uit Middelharnis — in april 1943 opgevolgd door J.G.Th. la Seur uit Zierikzee — en pater Herman Gall van de missionarissen van het H. Hart uit Tilburg. Tijdens zijn priesteropleiding had hij een medicijnencursus gevolgd.

De vier zorgden er voor dat de gevangenen bijvoeding kregen.

„Het voedsel,” aldus Michaël Steijns, „kwam voornamelijk uit Brabant en Limburg: van vrienden, oud-patiënten en kennissen. Het was van alles en van zo'n goede kwaliteit als de meeste mensen het in die tijd niet konden krijgen. Veel werd opgeslagen bij jonker Duc de Jonge van Zwijnsbergen uit het Oude Nest bij Haaren. Ook door burgemeesters uit de buurt. Engeltje Witlox en

andere vrachtrijders van Van Gend en Loos brachten de pakketjes met paard en wagen naar het seminarie. Verder werd onder het mom afkomstig te zijn van het Rode Kruis zeer veel gebracht door mevrouw Overeem uit Den Haag. Zij bracht ook de gevraagde geneesmiddelen en vitaminen, zelfs cognac in kleine 'vitamine'-flesjes."

Daarnaast zorgden de grote vier van Haaren ervoor dat de gevangenen pakketjes van thuis mochten ontvangen. Vrijwel iedere week kwamen er pakjes uit Eijsden.

Maria Walpot, de kasteleinese, zorgde ervoor dat de Belgen niet werden vergeten. Familieleden van de Belgische slachtoffers stuurden hun pakketjes met voedsel naar Guillaume Adam, die in Moelingen vlak aan de grens een cafeetje exploiteerde, Nederlandse douaniers haalden de pakjes op. Onderwijl trakteerde Maria Walpot de Duitse wachtposten op een oorlam. De herbergierster voorzag de pakjes van nieuwe labels en zorgde ervoor dat wat betreft de pakjes voor de monniken van Val Dieu de ascese werd opgeheven.

De zenuwen van Fernand Houbiers, de postdirecteur van Eijsden, rebelleerden als hij Maria Walpot zag aankomen met een zak vol pakjes. De verzendkosten varieerden van f 5,90 tot f 9,10. Maria Walpot betaalde alles uit eigen portemonnaie.

Herhaaldelijk moesten Chel Steijns en Toontje Tellegen op het matje komen voor de *Unmenge der Pakete*. Dat kon zo niet langer, protesteerde Wacker. Toch slaagden de gynaecoloog en de huisarts erin de gunst zeker te stellen. De pakketjes waren de beste medicijn tegen geestelijke en lichamelijke pijn.

Ook putten de gevangenen kracht uit de bemoedigende woorden van de grote vier. Chel Steijns was voor de slachtoffers van het *Hannibalspiel* een charismatische persoonlijkheid. (Chel Steijns was op 17 augustus 1891 in Maastricht geboren. Zijn vader, Emile Jean Marie Steijns, was apotheker in het Groot-Ziekenhuis in Den Bosch, later in Nijmegen. De apotheker was gehuwd met Anna Hubertina Elisabeth van Aubel. Hun huwelijk werd gezegend met twee jongens en drie meisjes. In Nijmegen volgde Chel middelbare, in Utrecht hogere studies. Gedurende veertig jaar was hij gynaecoloog in Utrecht en in omliggende ziekenhuizen die nog geen specialisten hadden.)

„Niet alleen legde hij, als we gelucht werden, een besmeerde boterham in de cel, ook zorgde hij voor make-upartikelen en parfum, zodat we in de waardigheid van het vrouw-zijn konden blijven geloven,” aldus gravin De Liedekerke. „Ida van Dugteren kreeg van dokter Steijns een scherf van een spiegel, zodat we ons weer konden spiegelen. Ook kreeg ze potlood en papier. Ida kon niet zonder. Ze moest kunnen schrijven.”

„Dokter Steijns zorgde verder voor 'vitamine c': cognac in een flesje, dat we van een rubberslangetje konden voorzien,” aldus Jef Reintjens. „Iedere avond staken we het slangetje door een gat in het plafond, zodat Kees Dutilh boven ons 'vitamine c' kon opzuigen.

Flesje en slangetje werden ontdekt toen onze cel werd doorzocht, nadat zich een jood met een stuk glas de polsen had doorgesneden. Uit Den Bosch kwam de order dat in de cellen geen glas meer mocht worden toegelaten. Onder onze kussens vonden de Duitsers het flesje. Ze hadden niet door dat het cognac

bevatte. Verder vonden ze vier flesjes eau de cologne, die bestemd waren voor de dames. Bovendien werden een fles azijn en enkele uien, die we in de keuken hadden georganiseerd, ontdekt."

Behalve voor hartversterkers zorgden de artsen Steijns en Tellegen ook voor zenuwstillers. Door hun toedoen mochten de gevangenen tweemaal per dag roken. Sigaren en sigaretten kregen de doktoren van Kees Philips van de Philip Morrisfabrieken uit Zaltbommel, die ook in Haaren zat, en van G. Witteveen, de gegijzelde directeur van een sigarenfabriek uit Utrecht.

Soms moesten de mannen en vrouwen met een shagje genoeg nemen. Ze werden gerold door de *Flurwärter*. Tabak — vaak afval van de fabriek — kregen ze van dokter Steijns. „We hebben er weleens zeshonderd in twee dagen gerold,” aldus Jef Reintjens.

's Middags en 's avonds na het eten mocht worden opgestoken. „*Stech 'm heraus!*” klonk het dan door de gangen. De *Flurwärter* staken een flard closetpapier in brand en bliezen de vlam uit, waardoor het papier bleef smeulen. Daarmee gingen ze langs de celdeuren. Door het spionnetje werd het vuurtje aangereikt. Met de andere hand namen de ganglopers briefjes in ontvangst, bestemd voor medegevangenen of voor dokter Steijns. Hij zorgde dat een en ander buiten de muren kwam.

Veel briefjes verlieten onder de pet van Engeltje Witlox, de voerman van Van Gend en Loos, de *Polizeigefängnis*. Vaak stak dokter Steijns er in zijn aktentas als hij dinsdags naar het Groot-Ziekenhuis in Den Bosch moest. Hij voerde daar besprekingen met de Duitse geneesheren, die zijn patiënten behandelden. Onderweg gaf hij op verschillende adressen briefjes af. De mededelingen die naar Limburg of Luik moesten gaf hij aan zijn neef Eugène Dirix uit Maastricht.

Ook ging er post van Haaren naar de Grebbeberg. Daar stond een zender die door medewerkers van Chel Steijns werd bediend. Via deze zender liet hij Londen waarschuwen voor het spel, dat de Duitsers met gedropte agenten speelden. Ze lieten gevangen agenten gefingeerde berichten doorseinen, Londen in de waan latend dat hun mensen in vrijheid opereerden. Telkens werden nieuwe krachten gevraagd. Duitse ontvangstcomités wachtten de agenten op. Na verhoor werden ze in Haaren ingesloten. Ze zaten een etage hoger dan de slachtoffers van het *Hannibalspiel*: streng geïsoleerd.

„Zelfs dokter Steijns kreeg geen toegang tot de cellen. Daaruit concludeerden we dat het zware jongens waren,” aldus Jef Reintjens, die probeerde hun identiteit vast te stellen. „Zodra ik moest poetsen op de kamers van de bewakers van de 'zware jongens' snuffelde ik in de kaartenbak van de geïsoleerde gevangenen. Telkens leerde ik vijf namen van buiten. Die gaf ik dokter Steijns door.”

„Klopt,” aldus dokter Steijns, die Londen de namen doorgaf.

„Omdat de via onze zender op de Grebbeberg aangevraagde foto van hare majesteit de koningin te Londen met de zoon van dokter Krediet uit Wassenaar, die in Haaren gevangen zat, in ons bezit kwam en aan dokter Krediet kon worden overhandigd, was ik ervan overtuigd dat ons bericht over het spel, dat de Duitsers met de gedropte agenten speelden, was ontvangen. Bewijzen kan ik het niet,” aldus dokter Steijns.

Als Chel Steijns en Toontje Tellegen in de *Polizeigefängnis* van Haaren hun ronde deden, volgde pater Gall de geneesheren als een trouwe herdershond. Herman Gall — op 3 oktober 1909 in Amsterdam geboren — was in Tilburg, in het moederhuis van de missionarissen van het H. Hart (MSC), hoofd van de afdeling propaganda, toen hij op 13 juli 1942 werd gegijzeld.

In witte doktersjas las de pater in de onderzoekkamer van dokter Steijns iedere morgen de mis. Achter de verbandrollen had hij zijn kelk verstopt. Tijdens de mis consacreeerde hij de hosties, die de burgemeester van Berkel-Enschot, van Haaren of van Oisterwijk hem stuurde. Hij deed de gewijde hosties in spanen doosjes, die medicijnen hadden bevat. Zodra dokter Steijns en dokter Tellegen een zieke onderzochten, overhandigde pater Gall diens celgenoten het doosje met hosties. Ook hoorde hij de biecht in een hoekje van de cel. Wat de geestelijke verzorging betreft waren de mannen bevoorrecht. In de cellen van de vrouwen mocht pater Gall niet komen. Enkel dokter Steijns had daar toegang. Toch waren er ook vrouwen die wilden biechten en communiceren. Een van de dames kreeg van dokter Steijns college in een ziekte, die een lavement noodzakelijk maakte. Eenmaal volleerd in het bedrog liet ze de vrouwenarts ontbieden, die de Duitse bewaker mededeelde dat zijn patiënte een lavement moest hebben.

„Doet u maar,” zei de bewaker.

„Dacht u dat ik dat deed? Daar heb ik mijn verpleger voor,” antwoordde dokter Steijns.

Zo gebeurde het dat pater Gall met irrigator, slang, canule en een kan zeepwater de vrouwencel binnenging. Hij waste de zielen en deelde de communie uit.

„Die van Eijsden en Luik hadden een oprecht godsvertrouwen,” aldus pater Gall.

Ook het thuisfront ontging dat niet. Zo verbaasde de echtgenote van Alphonse Dresen zich erover dat haar man God zo vaak noemde in de clandestiene correspondentie, die ze in de boorden van zijn hemd of in de voering van zijn stropdas aantrof. De chef-ladingmeester van de Nederlandse Spoorwegen in Maastricht had veel devotie laten vermolmen. „Wij houden goede moed en hopen op een spoedige bevrijding, zo God het wil,” schreef Alphonse Dresen 10 februari 1943 op een snipper.

Lauwe zielen werden in Haaren weer vurig. „Je herinnerde je ineens alles weer. Bladzijden uit het kerkboek kon je weer dromen. Je kende opnieuw alle gebeden, zelfs die uit je prilste jeugd,” aldus Jef Reintjens.

Ook werd het rozenkransgebed in ere hersteld. De vrouwen hadden afgesproken dat ze gezamenlijk een tientje van de rozenkrans zouden bidden, zodra een hunner op verhoor moest.

In de cel van Hubert Smeets werden iedere dag drie rozenhoedjes gebeden, compleet met blijde, droeve en glorievolle geheimen. Tot slot volgde de litanie van alle heiligen.

Jules Goffin bad per dag tientallen rozenhoedjes. „Je kunt God dwingen,” verantwoordde hij zijn vroomheid, die medegevangenen begon te irriteren. Overeengekomen werd dat per dag één rozenhoedje hardop zou worden gebe-

den. In stilte kon ieder zoveel bidden als hij wilde.

In die striemende stilten werd alom gecontempleerd. Ineens hadden allen weer heldere beelden uit hun roomse jeugd. Die van Eijsden zagen de bloesemende boomgaarden. De meiwei vol bloemen en bijen. De bronk. De bruidjes. De harmonie. Arthur Renkin.

Met blikken vol naijver volgden de gevangenen de kauw tegen het hemelblauw of de vlieg: hun trouwste gezelschap in de cel. Vogels en vliegen brachten Dirk Sleuwenhoek in bekoring. Hij wilde vluchten.

Dat de kier in de dichtgemetselde ramen groot genoeg was, was omstreeks sinterklaastijd 1942 gebleken, toen een van de gevangenen via het raam wist te ontsnappen. Als gevolg van deze geslaagde vlucht moesten de achterblijvers voortaan de stoel met kleren 's avonds voor het naar bed gaan buiten de cel zetten.

Van de kou hadden de gevangenen in Haaren geen last. Van de warmte soms wel. De Duitse bewakers hielden van warmte. De meesten kwamen van het 'Oostfront', waar ze veel ontberingen hadden geleden. Het ergerde de 'Oostfront'strijders dat de gevangenen — hun vijanden — er zo warmpjes bij zaten en dat hun kameraden in Rusland verrekten van de kou. Haaren was in hun ogen een *Erholungsheim*.

Dokter Steijns raadde de gevangenen aan zich 's morgens goed met koud water te wassen, opdat ze geen kou zouden vatten. Ook hamerde hij voortdurend op hygiëne.

Elke week werden de lakens verschoond. Een keer per week mochten de gevangenen zich baden: „Vlug met z'n tweeën onder de douche.” De mannen mochten zich twee keer per week scheren. Iedere dag werd de kielton met creoline ontsmet.

Het gebruik van de kielton vergde een bepaalde techniek. Wie moest, zette er een stoel voor, met een handdoek erover, zodat de gebruiker aan het oog van zijn celgenoten werd onttrokken. Aan het oor echter allerm minst Met een plons viel de drol in de carbol.

Toen Mathieu Prevoo, de pastoor van Breust, eens op de kielton zat, riep Mathieu Oomes, de rector van Eijsden: „Dekken, dekken...” Met zijn celgenoten zocht rector Oomes dekking onder de stapelbedden. Pastoor Prevoo moest zo lachen, dat hij dra knetterde als een mitrailleur.

Zelfs geestelijken vermaakten zich met de fanfares der faeces.

Een lach en een traan. Ze wisselden elkaar af.

Het viel niet altijd mee met zovelen zolang op slechts luttele vierkante meters plank vreedzaam te coëxisteren. De verdraagzaamheid leed meer dan eens schipbreuk. Een bagatel was goed voor een rel.

Zo kregen Joseph Meertens, de koffiebrander uit Luik, en Jakob Bakhuizen, de aardappelboer uit Arnhem, bijna slaande ruzie over een hippisch probleem. Beiden waren paardenliefhebber. De een stelde dat een paard eerst moest worden gedrenkt en pas dan gevoerd. De ander hield vol dat het paard eerst moest worden gevoerd en pas dan gedrenkt. De strijd eindigde onbeslist.

Omdat de gesprekken in de cel weldra aan bloedarmoede leden, gedoogde de Duitse commandant dat er boeken werden gelezen. Echter geen politieke boeken.

Het boek dat Edgar Groutars uit had, wilde ook een van zijn celgenoten graag lezen. „Ik vrees dat het te zwaar voor je is,” oordeelde de Maastrichtenaar.

„Wat te zwaar,” kwikte de Rotterdammer het boek. „Het weegt nog geen twee ons.”

Ook het verschil in intelligentie en ontwikkeling leidde binnen de muren tot irritaties en frustraties.

Om Nederlands te leren las Jules Goffin de sprookjes van Andersen.

„Waarom bent u daarmee niet eerder begonnen?” vroegen zijn celgenoten. „Hoe kan een dokter die Frans spreekt, een diagnose stellen bij patiënten die enkel Nederlands verstaan?”

„Die moeilijkheid is minder groot dat u denkt,” hielp dokter Goffin hen uit de droom. Op speciaal verzoek gaf hij een demonstratie. Joseph Meertens lag 'ziek' op bed. Grimmig grimassend greep hij naar zijn buik.

„'t Is den boik. 't Is den boik,” stelde Goffin in smeug Vlaams vast. De hilariteit was groot.

Vaak werd in de cellen gezongen en gefloten. Die van Eijsden putten dankbaar uit het repertoire van de 'rode' harmonie. Onder andere leerden de Eijsdenaars hun medegevangenen de mars *Death or Glory*.

De Walen leerden de Hollanders *Parlez-moi d'amour*, het chanson dat door de gevoileerde stem van Lucienne Boyer wereldberoemd werd.

Parlez-moi d'amour;

Redites-moi des choses tendres.

Votre beau discours

Mon coeur n'est pas bas de l'entendre,

Pourvu que toujours

Vous répétiez ces mots suprêmes:

Je vous aime.

Duitse bewakers baalden van het liefdeslied en schreeuwden: „*Schnäuze zu!*”

Anders was het als Raoul Demoulin optrad. Voor hem zetten de Duitsers zelfs hun radio af. De Luikenaar kon virtuoos fluiten. De *Polizeigefängnis* van Haaren, oorspronkelijk een seminarie, inspireerde hem tot een gloedvolle vertolking van *La meditation de Thais* van Jules Massenet. Op zijn repertoire stonden verder het *Ave Maria* van Gounod en aria's uit de operettes van Léhár. Ook floot hij vele 'chansons Wallons', waarvan de Walen koud werden. Jules Goffin liepen de tranen over de wangen.

De dokter uit 's-Gravenvoeren had het erg moeilijk. Toch was hij vol goede moed. Op 1 mei 1943 verraste hij zijn celgenoten met een rede voor de één-meivierders op de Place St.-Lambert in Luik. „Wij gaan door,” herhaalde hij met het vuur van een stakingsleider.

Dokter Goffin wist op dat moment niet dat zijn theater hoogst actueel was. Nederland was in rep en roer door de stakingen die waren uitgebroken, toen Friedrich Christiansen, de militaire bevelhebber in Nederland, had aangekondigd dat alle onderofficieren en manschappen terug in krijgsgevangenschap zouden worden gevoerd. Om de stakingen te breken werd het standrecht afge-

kondigd. Richard Nitsch werd teruggeroepen om in Maastricht de tweehonderd mijnwerkers te horen, die wegens werkweigering waren opgepakt.

Door die april/meistakingen kreeg de Hannibal-vleugel in Haaren er een gerenommeerde Nederlander bij: ir. Frits Philips. Ook bij Philips was het werk neergelegd. Om de mensen weer aan de slag te krijgen werd de directeur gevangengenomen. Na korte tijd werd hij als gijzelaar beschouwd.

Frits Philips zorgde ervoor dat er in een van de cellen een hoogtezon kwam en een diathermie, een soort warmte verspreidend apparaat dat op pijnlijke plekken moest worden gehouden. Voor een Philips-radio kneep Marek, de toezichthoudende *Unterscharführer*, gewillig een oogje dicht als er gevangenen gingen zonnen. Ook Pius Magnus, een wachtmeester uit Opper-Silezië, bezocht het clandestiene kuuroord regelmatig. Hij had erge last van reuma. Pius was vroeger smokkelaar geweest en had daartoe vaak door water moeten waden. De gevolgen waren niet uitgebleven.

De medegevangenen van Frits Philips lieten diens koperen dienstjubileum dat hij in zijn cel in Haaren 'vierde' niet onopgemerkt voorbijgaan. Pater Gall had een pentekening gemaakt van de kapel, waarin de fietsen stonden gestald welke joden hadden moeten inleveren. Namens de gevangenen bood Jef Reintjens de jubilaris de tekening aan. Frits Philips trakterde op sigaretten en een flesje chocomel.

Wederom was er feest toen Sam Hingst, een waterbouwkundig ingenieur uit de Randstad, met de handschoen trouwde. Dokter Steijns had voor koffie, koekjes en kersen op brandewijn gezorgd. De bokaal die de dokter de *Flurwärter* in bewaring had gegeven, bracht Jean Arpots, Jef Reintjens, Dirk Sleuwenhoek en Jan Smeets voortdurend in bekoring. Uiteindelijk zetten ze om beurten de bokaal aan de mond. Wat overbleef — amper een kwart — werd met water aangelengd.

Die clandestiene slokjes evenals de heimelijke happen behoorden tot de privileges van de soep- en poephalers. Voor geen geld wilden ze hun erebaan kwijt.

Toch was hun baan in gevaar toen ze zich het ongenoegen van Hollandse SS'ers op de hals hadden gehaald.

„*Verdunkele!*” schreeuwde een van de Hollandse SS'ers, toen hij langs de cel van de *Flurwärter* liep.

„Smoel houden, klootzak,” riep Jef Reintjens.

Briesend verscheen de SS'er in de deuropening van de cel. „*Wer hat klootzak gerufen?*”

Aarzelend gaf Jef Reintjens toe dat hij de dader was. „Maar daarmee bedoelde ik u niet. Ik was aan het verdunkelen. Dick Sleuwenhoek trok me aan mijn poot. 'Verrekte klootzak', riep ik toen.”

„*Sie hören nochmal.*” gooide de SS'er woedend de deur achter zich dicht.

Even later verschenen vier SS'ers. Van hen moesten de *Flurwärter* met de buik plat op de grond gaan liggen en zich opdrukken. Via trappen werd gecorrigeerd. Vervolgens kregen de vier een stoel in de hand, die ze omhoog moesten drukken. Jan Smeets haalde zo krachtig uit dat een lamp aan diggelen ging. Met deze *Verdunkelung* kwam een einde aan de strafexpeditie.

„Als we maar niet worden afgezet,” beraadslaagden de *Flurwärter* vol zelfverwijt. Jef Reintjens verzekerde Marek, de commandant der *Flurwärter*, dat hij enkel Dirk Sleuwenhoek een klootzak had genoemd.

„Wind je niet op. Zelfs al had je de Hollandse SS'ers bedoeld, dan nog heb je niets miszegd. Die Hollandse SS'ers zijn klootzakken,” stelde Marek de *Flurwärter* gerust.

„Daar was Haaren heilig bij,” concludeerden de vrouwen, die op 15 april 1943 van Haaren naar Scheveningen werden overgebracht.

Bij wildvreemden werden ze in een cel gestopt. Zo deelde gravin De Liedekerke de cel met vrouwen, die wegens zwarthandel waren opgepakt. Ook zat er in haar cel een dikke werkvrouw, op wie een schele gevangenisbewaarster verliefd was. Geregeld kwam ze de dikke dame halen.

De cellen werden bewoond door zes tot zeven vrouwen. Vooral 's nachts schiep dat problemen. Om beurten sliepen ze op het enige bed in de cel. De overigen bivakkeerden op de harde vloer. De vrouwen konden hun benen amper kwijt: één van hen moest ze zelfs op de kibelton leggen.

Iedere morgen dwarrelden de stofwolken door de bedompte cellen. Slechts met een minuscuul kommetje water konden de dames zich wassen. Slechts één keer konden ze zich douchen. Slechts één keer werden ze gelucht.

„Het was onmenselijk. Daar was Haaren heilig bij,” aldus gravin De Liedekerke.

Pas op 9 juli 1943 zagen de vrouwen weer de zon en de blauwe lucht. De treinreis van Den Haag naar Utrecht was bedwelmend. In Utrecht werden de vrouwen ingesloten in de gevangenis aan het Wolvenplein. „Er heerste weliswaar een streng SS-regime, maar het was er beter dan in Scheveningen,” schreef Hélène Schoenmaeckers haar zus Adèle. Twee vrouwen deelden een cel. Iedere dag mochten ze een half uurtje gymmen in „een mooie tuin”. Ook kregen ze brei- en verstelwerk en was lezen toegestaan.

* * *

Intussen werden de mannen in Haaren ontboden bij een grijze majoor, die naging welke verklaringen de gevangenen onder dwang en welke ze uit vrije wil hadden afgelegd. Er waren namelijk klachten binnengekomen over onder dwang afgelegde bekentenissen. Vervolgens werd bepaald wie zich voor het *Feldgericht*

des kommandierenden Generals und Befehlshabers im Luftgau Holland moesten verantwoordelijk zijn. Zij die zich enkel aan *Feindbegünstigung* hadden schuldig gemaakt, zouden in Haaren blijven.

Op 27 juli 1943 werden de spionnen en saboteurs door *Feldgendarmarie* in een bus van de *Wehrmacht* afgevoerd. „De sanitaire stop bij Zaltbommel duurde slechts tien minuten. De Duitsers waren bang voor een overval,” aldus Jef Reintjens.

In de *Kriegswehrmachtsgefängnis* aan de Gansstraat in Utrecht werden allen geteld en herteld en met tweeën in een cel gestopt. Die cellen zagen uit op een kerkhof: een ellendig perspectief.

Ook de vrouwen werden van het Wolvenplein overgebracht naar de Gansstraat.

Op de zolder van de gevangenis begon op 29 juli 1943 de rechtszitting.

President van het *Feldgericht des kommandierenden Generals und Befehlshabers im Luftgau Holland* was de luchtmachtmajoor dr. Klump. Hij werd terzijde gestaan door een kapitein en een korporaal van de *Luftwaffe*. Een sergeant fungeerde als schrijver. Luchtmachtmajoor Steffen was aanklager. Officieren en onderofficieren zaten in volledige krijgssuitrusting onder een portret van Hitler.

Eén voor één noemde dr. Klump de namen van de slachtoffers van het *Hannibalspiel*. Men moest recht gaan staan en mocht weer gaan zitten als de volgende naam werd afgeroepen. De president liet graaf De Liedekerke extra lang staan. Het gebeurde niet elke week dat de krijgsraad een graaf te berechten had.

Aan elf mannen en drie vrouwen werd spionage, sabotage en *Feindbegünstigung* ten laste gelegd. Allen werden afzonderlijk gehoord.

Op 10 augustus 1943 hield de aanklager zijn requisitoir.

„En?” vroeg Harrie Bors, nadat pater Stephanus Muhren in de cel was teruggekeerd.

„De doodstraf.”

„Dat is de eis,” probeerde Harrie Bors de monnik te bemoedigen.

„Nee. Dat is ook het vonnis. In oktober zal ik sterven. Alle grote gebeurtenissen in mijn leven hadden in oktober plaats.”

„De pater knielde naast zijn stoel; bad een ogenblik en heeft niet meer over de doodstraf gesproken. Een bewijs van geweldige geestelijke discipline,” aldus Harrie Bors.

De dag der pleidooien viel op 11 augustus. Alle verdachten hadden een Duitse advocaat toegewezen gekregen. In hen had niemand vertrouwen. Ze hadden amper de processtukken ingezien. Alleen de raadsman van Nic Erkens toonde zich een pleiter. Hij vroeg de krijgsraad het leven van Erkens te sparen. „Want wat er ook gebeurt, het Europa van de toekomst heeft mannen nodig van het kaliber Erkens.”

Van het laatste woord maakte alleen graaf De Liedekerke gebruik. „Wat ik gedaan heb, heb ik gedaan voor mijn vaderland en voor mijn vrienden in gevangenschap. De ontsnapte Franse krijgsgevangenen heb ik geholpen uit christelijke naastenliefde.”

„*Im Namen des deutschen Volkes...*” las de voorzitter van de krijgsraad de

vonnissen voor. Ter dood veroordeeld werden: ir. Willem Breukelman, Jaap Cornelissen, Christiane Derenne, Nic Erkens, Jules Goffin, pater Hugo Jacobs, Raphaël graaf de Liedekerke, pater Stephanus Muhren, Alphons Smeets, Hubert Smeets, mr. Klaas Stempels en Yvonne Tonka.

Alphonse Dresen zou worden herberecht.

Jeanne Claessens werd vrijgesproken.

Ook de getuigen zouden in vrijheid worden gesteld.

Ten aanzien van de overigen werd „*das Verfahren bis auf weiteres abtrennt*”. Wat met *abgetrennt* bedoeld werd, wist niemand. Zelfs Harrie Bors niet, ofschoon hij vóór de oorlog geruime tijd in Duitsland had gewoond en gewerkt.

Harrie Bors vroeg het een van de Duitse advocaten. Deze legde hem uit dat de aanklager de zaak nader onderzocht wilde zien. Daar Duitsland echter gewikkeld was in een strijd op leven en dood, ontbrak het aan mensen en tijd om dat uit te zoeken.

„Aangezien er voor het delict waarvoor u terecht staat, maar één straf mogelijk is: de doodstraf, blijft u voor de duur van de oorlog in arrest. U mag daarom van geluk spreken. Want winnen wij de oorlog, dan zullen wij grootmoedig zijn. Verliezen wij de oorlog, dan bent u allen helden,” zei de Duitser.

„Ik vond dat voor die tijd een moedige uitspraak,” aldus Harrie Bors.

Abgetrennten en terdoodveroordeelden werden van elkaar gescheiden. De terdoodveroordeelden werden over twee cellen verdeeld. In elke cel kwam een van de terdoodveroordeelde monniken. Ze bereidden hun lotgenoten voor op het einde. De commandant van de gevangenis zorgde dat ze iedere dag de communie konden uitreiken. Hij kreeg de hosties van het aartsbisdom.

* * *

Onmiddellijk na het bekend worden van de doodvonnissen ijverde de Belgische hofadel, waartoe ook het grafelijke geslacht De Liedekerke behoorde, voor gratiëring van graaf Raphaël.

De moeder van Christiane Derenne schreef de paus, de Belgische koning en de schoonzuster van Von Paapen, de Duitse ambassadeur in Turkije. De schoonzuster van Von Paapen — een barones — had in Vielsalm meermalen gejaagd. De vader van Christiane Derenne had er het toezicht op de jacht.

Bertha Erkens schreef Hitler en Franco. De laatste had Nic Erkens in de adelstand willen verheffen, nadat hij de communisten die tijdens de Spaanse Burgeroorlog de Spaanse ambassade in Brussel hadden bezet, eruit had gegooid.

Het gemeentebestuur van Eijsden diende eveneens een gratieverzoek in. Verder hield heel het dorp een noveen bij de zusters ursulinen.

Ook de *abgetrennten* baden voor de gratiëring.

„Van de terdoodveroordeelden maakte Erkens diepe indruk op mij,” aldus Hubert Gielen, de kapelaan van Rocourt. „Ik zag hem bij de kapper. Hij wees naar boven, als wilde hij zeggen dat hij er gesoigneerd wilde uitzien als hij boven zou aankomen.”

„Is het gevoerde verzet zoveel mensenlevens waard?” vroeg Harrie Bors Nic Erkens tijdens het luchten.

„Misschien niet,” zei Erkens. „Maar vast staat dat wij de geest van het verzet in honderden Nederlanders hebben levend gehouden. Daarom betreur ik niets.”

„Moed houden,” troostte Nic Erkens vrouw en kinderen. „Wat er ook gebeurt, vergeef de vijand. Blijf geen haat dragen.”

„Mijn vader heeft dit niet één keer, maar verscheidene keren gezegd. Speciaal tot mij,” aldus Michaël Erkens.

„Ik kan me niet voorstellen dat het gebeurt,” zei Hubert Smeets, toen hij bezoek kreeg van vrouw en kinderen. „Misschien is de oorlog vóór de executie ten einde.”

Behalve Jef, die was ondergedoken in Amsterdam, bezochten ook de kinderen van Alphons Smeets hun terdoodveroordeelde vader. Moeder Leida mocht daarbij aanwezig zijn. Jan niet.

„Het gesprek vlotte niet erg,” aldus Annie Smeets. „Het was net of pa en ma in een andere wereld zaten.”

‘Hoe gaat het?’

‘Goed...’

‘Wie doet het werk?’

‘Wij...’

‘Gaat dat goed?’

‘We krijgen alles gedaan...’

Precies een half uur duurde het gesprek. Toen moesten we afscheid nemen.

‘Alphons toch...’ hilde ma.

‘Maak je geen zorgen, ma. De kinderen zullen braaf zijn,’ zei pa...”

De graaf wilde zijn kinderen het afscheid besparen. Drie keer mocht hij zijn vrouw ontvangen. Ook kreeg de graaf bezoek van zijn moeder.

* * *

Op zaterdag 9 oktober 1943 werden de terdoodveroordeelden 's morgens in alle vroegte gewekt. Een gehandschoende *Hauptmann*, gevolgd door twee officieren, trad de cellen binnen en deelde mee dat de gratieverzoeken waren verworpen en dat om half acht het doodvonnis zou worden voltrokken.

De negen kregen pen en papier voor een afscheidsbrief. Nic Erkens zette zich aan zijn bewogen, in het Frans gestelde brief.

Mijn lieve en teerbeminde Beps,

Mijn twee lievelingen,

Lieve Marie-Thérèse,

Beste Michaël,

„Ad Majorem Dei Gloriam! Vanmorgen vroeg heeft men ons aangekondigd dat het gratieverzoek verworpen is en dat de terechtstelling om 7.30 uur zal plaats vinden. Fiat voluntas Dei. Dat Gods Heilige Wil geschiede en niets dan Zijn wil.

Laat mij U zeggen dat wij zijn gaan biechten en dat ons de pauselijke zegen is gegeven. Nadat wij alle dagen na de veroordeling ter communie zijn gegaan kunnen wij vertrouwen hebben in de oneindige barmhartigheid van God. En de goede God

zal des te barmhartiger zijn jegens ons indien wij hem al ons vertrouwen geven. En dat zult gij allen doen. Daar twijfel ik niet aan.

Alles is in het werk gesteld om uitstel van de executie te verkrijgen. Menselijk gesproken had dat moeten lukken. Indien de beslissing anders is, is het duidelijk dat de Goede God het zo wil. Ons schikken naar de wil van God en ons verlangen niets anders te willen dan de Heilige Wil van God, dient de gedragsregel van ons leven te zijn. Laten wij onze Redder bedanken door de tussenkomst van onze Hemelse Moeder, dank zij wie wij op deze wijze de gebeurtenissen hebben kunnen begrijpen.

Mijn inniggeliefde Beps, ik dank je voor alles wat je bent geweest voor mij; voor alles wat je zult blijven voor onze geliefde kinderen. Jij zult verder gaan hen op te voeden volgens de voorschriften van het Evangelie, op de weg van de plicht en de liefdadigheid. De liefde van God voor alles en zonder enige beperking in de toekomst. Vergiffenis aan hen, die ons hebben beledigd.

Je zult namens mij wel de gehele Luikse gemeenschap en die van Nederland willen bedanken. Ik beveel mij in hun gebeden aan en ik zal jullie ook niet meer vergeten.

Lieve Marie-Thérèse, beste Michaël, jullie vader wordt eerder naar de hemel geroepen dan werd verwacht. Laten wij nederig de Heilige Maagd en het Heilig Hart bedanken. Ik reken op jullie om moeder te troosten door jullie onberispelijk gedrag. Nu en gedurende je gehele leven. Slechts één ding is belangrijk: in de liefde van God te blijven en zo de hemel te verdienen. Doe altijd je plicht ten opzichte van de staat, blijf zuiver en braaf en bemin uit geheel je hart de Heilige Maagd, onze Moeder in de Hemel. Wij hebben zojuist gezamenlijk het *Salve Regina* gezongen en ons hart liep over van vreugde. Ween dus niet, maar toon U ware christenen. Ik zeg jullie geen vaarwel, maar ik zeg jullie tot ziens in de hemel en wie weet of dat niet al spoedig zal zijn. Denk vaak aan Uw dood, aan onze ontmoeting en U zult zuiver blijven. Ik geef jullie mijn warmste zegen en ik omhels jullie teder, jij Mijn Goede en zo lieve Beps van mij, jij mijn groot Poppeke, Marie-Thérèse, jij mijn grote boy, beste Michaël. Moge mijn dood ertoe bijdragen het rijk van Christus Koning uit te breiden. Leve Christus Koning! Ik werp mij in de armen van onze Hemelse Moeder, in wier bescherming ik jullie speciaal zal aanbevelen. Tot ziens, mijn liefste Beps, lieve Marie-Thérèse en Michaël.

Nic, jullie vader.

Zaterdag, dag van de Heilige Maagd, 9 oktober 1943.

Ik zal reeds namens jullie de kleine Juleke groeten en al onze dierbare overledenen". (Juleke was de naam van het reeds overleden zoontje van Nic Erkens.)

„Men roept ons. Ik moet vertrekken,” besloot de graaf zijn brief. In een haastig naschriftje bestemde hij de grote rozenkrans voor zijn vrouw en de kleine voor zijn kinderen.

Om zeven uur reed een Duitse overvalwagen negen mannen naar het even buiten Utrecht gelegen fort Rhijnauwen. Geboeid werden ze naar de executiepalen geleid. De monniken, in wit habijt, voorop. Allen kregen de zwarte blinddoek om en zongen het *Salve Regina*. Om half acht die zaterdagmorgen vielen negen helden voor het vuurpeloton.

Alphonse Dresen, op 27 november 1943 herberecht, volgde op 4 januari 1944.

Willem Breukelman, die zich nog in een ander proces voor spionage moest verantwoorden, kreeg de kogel op zijn achtendertigste verjaardag: 10 maart 1944.

In dat zelfde proces werd ook luitenant Thomson ter dood veroordeeld. Het vonnis werd niet voltrokken. Thomson was een krijgsgevangen officier. Volkenrechtelijk mocht hij derhalve niet worden gefusilleerd. Hitler en Keitel veranderden de doodstraf in gevangenisstraf.

* * *

„Ze zijn weg.” Met die boodschap keerde Henk Knoester uit Vlaardingen die negende oktober 1943 terug in de cel, welke hij deelde met Jan Smeets uit Eijsden. Beiden moesten in de *Kriegswehrmachtsgefängnis* aan de Gansstraat in Utrecht het waslokaal schoonhouden.

Reeds op 8 oktober had Jan Smeets in de cel moeten blijven. Toen de volgende dag de maatregel van kracht bleef en Henk Knoester terugkwam met de mededeling dat de terdoodveroordeelden weg waren, wist Jan Smeets genoeg. Hij huilde bitter.

Zijn moeder, die met gravin De Liedekerke was ingesloten, verwonderde er zich over dat de gevangeniscommandant die zaterdag niet langs kwam. Iedere zaterdag placht de *Hauptmann* persoonlijk te informeren of de gevangenen wensen of klachten hadden.

In zijn plaats kwam kapelaan Louis van den Dungen, sinds kort bibliothecaris. Hij kwam de communie brengen. De gravin vertelde de kapelaan dat ze erg opgelucht was te weten dat de mannen gratie hadden gekregen. (Een brief — vermoedelijk van de moeder van Christiane Derenne — had voor die opluchting gezorgd. Het is waarschijnlijk dat Marguerite Lamazière heeft geweten dat haar dochter gratie had gekregen. Mogelijk leidde zij daaruit af dat ook de mannen gratie was verleend en heeft zij het anderen laten weten. Zeker is dat de schoonmoeder van Yvonne Tonka heeft geweten dat haar schoondochter gratie was verleend. Ze kreeg van de in de Leipziger Strasze in Berlijn zetelende *Chef der Amtsgruppe Recht im Reichsluftfahrtministerium* een op 20 september 1943 gedagtekende brief, waarin haar werd medegedeeld dat het vonnis jegens haar schoondochter niet zou worden voltrokken. Ze heeft het haar schoondochter echter niet kunnen laten weten.)

Louis van den Dungen reageerde verward.

„Het is Gods wil,” zei hij somber.

Leida Smeets en gravin De Liedekerke verwonderden zich over zijn reactie.

Toen 's maandags de gevangeniscommandant weer zijn ronde maakte, vroeg de gravin opheldering. Aarzelend deelde de kapitein mee, dat de mannen op transport waren gesteld.

„Niet waar,” viel Leida Smeets hem in de rede. „Ze zijn gefusilleerd.”

De commandant zweeg. De gravin smeekte hem de waarheid te spreken. Twee uur later keerde de *Hauptmann* weer. „U hebt de waarheid gevraagd. Ik wil u haar niet onthouden. De mannen... zijn niet meer...”

Pakjes van Ida van Dugteren brachten vertroosting bij de rouwende vrouwen. De secretaresse van de Volksuniversiteit in Rotterdam was op 20 augustus 1943 in vrijheid gesteld. Onmiddellijk na haar vrijlating was ze ondergedoken in Lunteren. Ze vreesde dat *Sachbearbeiter* Wilhelm Ortmann haar opnieuw zou arresteren. Elke week stuurde ze pakjes, die ze telkens aan een ander adresseerde, wetend dat de vrouwen alles deelden.

Ook Christiane Derenne en Yvonne Tonka, de terdoodveroordeelden onder de vrouwen, putten moed uit de pakjes van Ida van Dugteren. Dagen zaten ze in doodsangst. Van de gevangenenbewaarders hadden ze gehoord dat de mannen waren gefusilleerd. Wanneer zullen wij volgen? vroegen ze zich af.

„Ik heb veel gebeden,” aldus Yvonne Tonka. „Ik beloofde Maria een bedevaart naar Lourdes te zullen houden, als ik de oorlog zou overleven. Ook beloofde ik de heilige Theresia een pelgrimstocht naar Lisieux te zullen houden, als ze mijn gebed zou verhoren.

Veel steun in die moeilijke dagen ondervonden we van Rika Kerkstra en Rina Tol, de gevangenenbewaarders. Van hen mochten we naar de radio luisteren. Via Rika Kerkstra hadden wij contact met de mannen. Een Duitse bewaker was verliefd op Rika. Trixie noemden we de vrijer, naar het gelijknamige circuspaard. Rika wist die verliefdheid handig te exploiteren. Om zijn geliefde te behagen zorgde Trixie ervoor dat we van de mannen sigaretten kregen.”

Via Rika Kerkstra en Rina Tol bleven Christiane Derenne en Yvonne Tonka ook in contact met de vrouwen, van wie Jeanne Claessens op 19 september 1943 in vrijheid werd gesteld.

Op 21 oktober volgden Juliette Demoulin, gravin De Liedekerke en Berthe Renkin. Tegelijk met Léon Bronze, de distributieambtenaar uit Amay, en Hubert Gielen, de kapelaan uit Rocourt.

„Voor ik mocht vertrekken, moest ik eerst nog tegen de muur,” aldus gravin De Liedekerke. „Vervolgens moest ik tekenen voor de twee rozenkransen en de overige eigendommen van mijn man. In Maastricht moest ik me melden bij Nitsch. Met de laatste trein kon ik nog naar Eijsden. Meneer Méléard, een ingenieur van De Zinkwit, kwam me aan het station ophalen.

De kinderen lagen bij mijn thuiskomst al in bed. Ze werden direct opgehaald. Ik vertelde de kinderen dat vader op transport was gesteld. Ik wilde de vreugde over mijn terugkeer niet verstoren. De dag daarop heb ik de waarheid verteld. Het was hard. Heel hard. Een moment dat de oudsten hun leven lang niet zullen vergeten. De oudste was toen elf.”

Konden de gravin, haar schoonmoeder en overige familieleden de kinderen troosten, de kinderen van Alphons Smeets waren geheel aan hun lot overgelaten toen hun het ontstellende bericht bereikte, dat vader was gefusilleerd en dat zijn kleren in Utrecht konden worden opgehaald.

„Met een tante en een vriend van pa ben ik de kleren gaan halen,” aldus Annie Smeets. „Van Eijsden tot Utrecht heb ik gehuild.

‘Mag ik ma zien?’ smeekte ik de Duitsers.

‘Ik wil de *Hauptmann*,’ schreeuwde ik, toen mijn verzoek niet werd ingewilligd. De gevangeniscommandant kwam.

‘*Wo ist meine Mutter?*’ schreeuwde ik.

De *Hauptmann* vluchtte. Ma kreeg ik niet te zien. Jan evenmin. Het was vreselijk. Wel kreeg ik de kleren, de trouwring en het horloge van pa mee. Ik heb gehuild van Utrecht tot Eijsden.”

* * *

Rouw om de dood van de gebroeders Smeets, van graaf De Liedekerke en dokter Goffin overstemde in Eijsden de vreugde over de terugkeer van Mathieu Oomes en Mathieu Prevoo. De zielenherders waren op 21 oktober 1943 in Haaren in vrijheid gesteld. Tegelijk met Jean Damacène Moulin, de drieënzeventigjarige gardiaan van het kapucijnenklooster in Eijsden, en Mathijs Wolfs, de portier van het klooster, die in de gevangenis eenentachtig was geworden.

„We waren zo blij, dat we in het veld het *Te Deum* aanhieven om God voor onze vrijlating te danken,” aldus Mathieu Oomes. „We hielden een PTT-wagentje aan, dat naar een afgelegen boerderij moest. Daar kregen we de eerste volle melk. Het was de lekkerste melk die ik ooit heb gedronken.

Vervolgens bracht de PTT'er ons naar Den Bosch. De kapucijnen zette hij af bij het kapucijnenklooster; pastoor Prevoo en mij bij het station.

Bij mijn terugkeer in Eijsden trof ik drie jezuiten in mijn huis aan. Ze hadden tijdens mijn afwezigheid het rectoraat bediend. Ze namen weer hun intrek in het klooster van de zusters ursulinen.

‘Ik had niet zoveel hoeven te bidden, nu ik constateer hoe je eruitziet,’ lachte Gulielmus Lemmens, toen ik in Roermond mijn opwachting ging maken,” aldus Mathieu Oomes.

Daags na de vrijlating van de geestelijken — op 22 oktober 1943 — werden in Haaren Raoul Demoulin uit Luik, Robert Franquinet uit Maastricht, Edgar Groutars uit Maastricht en Marinus Grasselier uit Rotterdam vrijgelaten.

„Die blauwe lucht. Ik kon mijn ogen niet geloven. Ik heb de grond uit dankbaarheid gekust,” aldus Edgar Groutars.

„Ik zag een geitje aan een paaltje. Ik zag een gele peer. Ik wist niet meer hoe een peer rook. Ik zag een kind met stroop aan de mond, waarop een vlieg zat. Ik hilde. Het waren beelden uit een aards paradijs,” aldus schilder/schrijver Robert Franquinet.

* * *

Minder paradijselijk was het perspectief voor de *abgetrennten*, van wie Jef Partouns met een longziekte in het ziekenhuis in Den Bosch werd opgenomen. Op 23 oktober werden ze in twee overvalwagens van de *Kriegswehrmachtsgefängnis* in Utrecht overgebracht naar het *Polizeiliches Durchgangslager* in Amersfoort. (Van de *abgetrennten* moest Harrie Bors in Utrecht blijven, omdat ir. Willem Breukelman, voor wie hij had gespioneerd, zich nog in een ander proces voor de krijgsraad had te verantwoorden. Tot zijn grote verbazing herkeeg Harrie Bors op 23 november 1943 de vrijheid. De Nederlandse Spoorwegen hadden daarvoor geijverd. Ook had de *Bahnbevollmächtigte* om de vrijlating van ir. Willem Breukelman gevraagd. Vergeefs. Op 10 maart 1944 kreeg de

staffunctionaris van de Nederlandse Spoorwegen de kogel.)

Naar Amersfoort werden ook Jean Arpots uit Eijsden en Henri Syben uit Moelingen overgebracht. Ze waren niet naar Utrecht gehoeven. Toch had Jean Arpots even intensief gespioneerd als Jef Reintjens en gold Henri Syben als een van dokter Goffins' belangrijkste informanten.

Een foto redde Henri Syben het leven. Na de dood van zijn broer Joseph was Henri Syben voogd geworden van diens kinderen. Zijn schoonzuster, de weduwe Anna Roech, hertrouwde met Jean Ross, een Rijksduitser die knecht was op de boerderij van Guillaume Otten in Visé. Toen de Duitse legers Rusland binnenvielen werd Jean Ross alsnog onder de wapenen geroepen. Ook hij streed aan het 'Oostfront'.

Op *Erholung* zocht de 'Oostfront'strijder in Haaren Henri Syben op. Ross gaf Syben een foto, waarop hij in volle krijgsuitrusting poseerde. Die foto toonde Henri Syben Richard Nitsch. Het gevolg was dat de spoorwegaarbeider niet naar Utrecht hoefde.

Op 27 oktober 1943 moesten in Amersfoort achtenzestig gevangenen aantreden voor transport naar een *Nacht und Nebel*-kamp. Onder hen bevonden zich Jean Arpots, Jakob Bakhuizen, Jan Broedelet, Louis van den Dungen, Justines de Josselin de Jong, Joseph Meertens, Jef Reintjens, Joseph Rocks, Dirk Sleenwenhoek, Jan Smeets, Henri Syben, Otto Verdoorn, Huib van Weel en Freddie Zomers.

Ze passeerden Venlo. Ze passeerden Keulen. Ze kwamen voorbij Mannheim, dat in een puinhoop was herschapen.

Op de vraag aan de Duitse bewakers welke de eindbestemming was, kregen ze ten antwoord: „*Sie gehen nach ein Erholungsheim...*”